

ASUPRA MORALITATII

(de Mircea Digulescu)
01.08.2012

MORALITATE

Moralitatea este o trasatura psihica a fiintei umane prin care, unui set de situatii si comportamente mai vag sau mai precis definite, manifestate de propria persoana sau de terti, ii este asociata o incarcatura pe axa pozitiv-negativ (bine-rau, moral-imoral). Acest set de comportamente este deosebit, deoarece el vizeaza mai mult decat supravietuirea individului si optimizarea bunastarii sale: intelegerea a „ce e bine si ce e rau”, adesea individul admintand fata de el insasui ca un act, desi ar produce efecte in favoarea sa, este imoral. Formalizarea contextului moral (efectiv si deziderat) este importanta inclusiv in deciziile electorale, manifestate la alegeri prin participare la vot, contribuind la obtinerea raspunsului la intrebarea „Votam dar cu cine?” [1].

Acest eseu isi propune sa prezinte o serie de idei non-triviale despre conceptul de moralitate in deosebi pentru a servi drept preambul pentru eseu referitor la Libertate, in baza dictonului „**Singurul temei legitim al interferentei este moralitatea.**”. Dictonul anterior admite mai multe colorare: „Singurul temei al existentei statului sau guvernului este moralitatea organizarii induse de acesta” sau „Diferenta dintre o lege justa si o lege oprimanta este caracterul moral al primeia”. Esenta motivatiei in abordarea acestei teme, a moralitatii, este convingerea autorului ca, in stadiul prezent al evolutiei umanitatii, indivizii, la nivelul constiintei colective, impartasesc un anumit simt al dreptatii, al justetii unui act care transcede simpla apreciere a daca acel act este conform sau nu cu interesul lor imediat.

In tentativa de a contura o ideologie proprie conexas libertatii, este esentiala intelegerea modului in care fiintele umane trateaza in legatura cu conceptul de moralitate. In caz contrar, orice ideologie, orice „sistem propus”, orice maniera potentiala de organizare sociala va fi judecata doar dupa „castigatorii si perdantii” sai, dupa cine sunt indivizii concreti favorizati de ea, fara ca vreuna sa se diferentieze in vreun fel de alta (de la monarhie absolutista la anarhie) sau de „legea junglei” (i.e. dominatia celui mai puternic la acel moment).

Prezinta interes analiza formarii si evolutiei principiilor morale, alaturi de discutarea unor realitati despre moralitate inclusiv pentru a gasi punctele comune intre propria moralitate si cea a altora, evitand astfel degenerarea interactiunilor in intransigenta luarilor de pozitie si izolarii mutuale, mai ales cand valorile esentiale sunt, in ciuda aparentelor, impartasite.

INTRODUCERE

Subiectul moralitatii a facut obiectul a numeroase studii si lucrari ale diferitilor autori, abordand subiecte de la Evolutia Moralitatii [2], la Etica [3] la Psihologia Moralitatii [4]. Este in afara scopului acestui articol sa realizeze o trecere in revista completa a ideilor si descoperiilor acestor domenii. Desi cateva idei ale cercetatorilor vor fi rezumate pe scurt, obiectivul nostru este de a prezenta idei non-triviale de o utilitate operationala in constructiile ideatice viitoare, idei pe care le apreciem ca avand anumite elemente de noutate in fata publicului tinta.

Intelesul termenului de moralitate precizat in deschiderea acestui articol va fi adoptat ca definitie operationala:

Moralitatea este un proces psihic uman prin care, unui set de situatii si comportamente mai vag sau mai precis definite, manifestate de propria persoana sau de terti, ii este asociata o reactie interna, preponderent o caracterizare pe axa moralitatii, pozitiv-negativ (bine-rau, moral-imoral).

Categoric exista multe elemente carora mintea umana le asociaza o incarcatura emotionala pe axa pozitiv/negativ, fara a avea o legatura cu moralitatea. Un exemplu ar fi ciocolata (i.e. multi asociaza o incarcatura pozitiva conceptului de ciocolata datorita placerii resimtite prin consumarea acestui aliment). Fara indoiala, principiilor morale le este asociata o incarcatura (tot pozitiv/negativa) dar de o natura diferita. Desi diferentele dintre cele doua pot fi greu (dar nu imposibil) de explicitat concret, intelegerea intuitiva a distinctiei este suficienta pentru scopul acestui articol, si, lasand la alegerea cititorului sa verifice prin introspectie diferenta dintre atitudinea pozitiva despre ciocolata si cea despre, sa zicem, echitate sau loialitate, vom avansa fara a aprofunda suplimentar.

In particular, este importanta formalizarea notiunii de moralitate pentru a putea distinge intre calitatea unui actor de a fi *moral* si cea de a fi *bun* sau a actiona *convenabil* celui care ii apreciaza comportamentul.

In sensul cel mai larg, moralitatea este data de un set de percepte care definesc modul si limitele de actiune ale diferitilor indivizii inrauriti cu vointa si capacitate de actiune proprie, care daca sunt incalcate, constitue imoralitati din partea respectivilor.

Deoarece interesul explorarii mecanismelor moralitatii in prezentul articol este legat de construirea unui sistem ideologic (unei doctrine sociale, unui set de principii dupa care membrii unei societati sa se ghideze), vor fi aprofundate doar acele aspecte relevante acestui deziderat.

MODELUL TEORETIC AL MORALITATII

Pe masura ce omul a evoluat de-a lungul istoriei sale, atat in sens biologic cat si psihologic, moralitatea a luat fiinta, s-a rafinat si continua sa sufere procese transformationale atat la nivel individual cat si la nivelul grupurilor si comunitatilor.

Moralitatea in prezent (moderat de tehnic)

In prezent, pentru un motiv sau altul, fiintele umane manifesta aceasta trasatura psihica numita moralitate. In calitate de trasatura psihica, primul lucru care trebuie inteles despre ea este faptul ca este un proces (sau o caracterizare a unui proces) ce are loc in creierul oamenilor. Ca atare, **moralitatea este subiectiva** (difera de la un om la altul) si **este dependenta de alte trasaturi cognitive si psihice** ale individului de la cele mai fundamentale (e.g. memorie, gandire deductiva, inteligenta, emotii, invatare), la cele mai complexe (gandire abstracta, empatie, caracter, sentimente).

Din punct de vedere al celor mai vizibile manifestari, acelea care conduc la *comportamente* (ce pot fi observate extern) sau cel putin la *atitudini* (uneori deductibile extern; cel mai adesea resimtite constient intern), contextul moral al celor mai multe fiinte umane ale prezentului poate fi privit ca un tuplet (S, SF, f, M, g, R), cu S,SF,M,R multi si f,g functii, unde prin conventie, orice s din S se numeste situatie morala (sau stimul moral), f(s) valore morala aferenta lui s si orice triplet (s, f(s), g(s)) percept moral. Semantica fiecarui element al tupletului este descrisa in continuare:

- **S (Stimuli Posibili) reprezinta multimea situatiilor si comportamentelor** carora individul le acorda o semnificatie morala (in oricare sens). Exemple de elemente care pot face parte din aceasta multime includ „Fapta cuiva de a ataca o alta persoana pentru a o jefui” sau „Respectarea proprietatii private dobandite legitim”, dar si concepte cu un grad sporit de abstractizare ca „Neaplicarea unei duble masuri” sau „Bazarea unei decizii pe date gresite, neconforme cu realitatea stiintifica”. Desi sursa S poate fi compusa, la nivel teoretic din orice idee (mai vag sau mai concret formalizata), adesea elementele ei sunt compuse din:
 - Subiectul: Un subiect sau o clasa de subiecti care face obiectul perceptului moral si de la care se asteapta o *responsabilitate morala* [5] de a se comporta sau de a fi intr-un fel sau altul (e.g. „Tatal meu”, „Judecatorii”, „Politistii”, „Persoanele casatorite”, „Toti cetatenii educati”, „Toti oamenii”, „Toti actori liberi”). Adesea, exigentele morale vis-a-vis de subiectii sunt afectate si de apartenenta lor la *grupul interior (ingroup)* sau *exterior (outgroup)* [6] individului in cauza (e.g. Un individ catolic convins poate fi mai tolerant si flexibil cu atitudinea privind moralitatea poligamiei in cazul unui musulman, dar intransigent cand vine vorba de un alt catolic).
 - Contextul: Un context in care subiectul se regaseste si un

moment la care are alegerea de a actiona sau de a fi intr-un anumit fel (e.g. „in cazul in care judecatorul are de rezolvat un caz in care este incriminata o ruda a sa”, „situatia in care un infractor sau contravenient ii ofera mita politistului”, etc.). Acest context poate viza si o stare mentala (e.g. „in stare de furie sau de afect, in genere”) proprie subiectului, o situatie conjuncturala relativa la subiect (e.g. „Atacat fiind”) sau generala (e.g. „Seceta nationala”) sau poate fi null (i.e. perceptul e valabil in orice context).

- Decizia: O actiune, atitudine sau fel de a fi al subiectului, manifestat de acesta in contextul respectiv (e.g. „fapta de a judeca acel caz ca si cum inculpatul nu ar fi ruda cu judecatorul / autorecuzarea / favorizarea inculpatului in temeiul relatiei de rudenie”, „respingerea ofertei fara alte actiuni / respingerea si arestarea pentru dare de mita / respingerea ofertei doar daca fapta este una grava / acceptarea ofertei”, etc.). Decizia poate viza si altceva decat un comportament (e.g. „subiectul manifesta dezgust fata de un anumit element al contextului”, „subiectul se raporteaza pozitiv la o idee sau o valoare care i-a fost adusa la cunostinta”).
- Originea Motivationala: Adesea, factorii deliberativi interni care l-au determinat pe subiect sa ia o anumita decizie in defavoarea alteia (i.e. „ce a fost in mintea lui cand a actionat”) au o mare importanta. Acest fapt este exemplificat foarte bine de existenta conceptului juridic de „mens rea” („minte vinovata”) [7]. In functie de cat de constient era subiectul de efectele deciziei sale, originea motivationala poate fi caracterizata ca incadrandu-se in categorii similare cu cele categoriile prevazute de „Modelul de Cod Penal” al American Law Institute [8] pentru culpabilitate:
 - *Irelevantanta*: Indiferent de ce a motivat subiectul, caracterul moral al situatiei ramane neschimbat;
 - *Neglijenta*: Subiectul nu este constient de efectele vizate ale deciziei sale (sau de un element al lor de care depinde aprecierea moralitatii), desi, in acceptiunea individului, el ar fi trebuit sa fie;
 - *Imprudenta*: Subiectul este constient de potentialele efectele imorale ale deciziei sale si, desi nu urmareste sa le produca, accepta riscul producerii lor, considerand, in mod nejustificat (eronat) ca acesta este redus si acceptabil;
 - *Cu buna stiinta*: Subiectul este constient de efectele vizate ale deciziei sale si, desi nu este motivat de producerea lor, le accepta ca pe un efect secundar;
 - *Intentionat*: Subiectul urmareste producerea efectelor vizate in mod constient si deliberat.

De asemenea, originea motivationala a subiectului poate sa afecteze aprecierea moralitatii unei situatii (in ambele sensuri – de a o faci mai morala sau mai imorala) si in alte moduri, cum ar fi in urmatoarele cazuri:

- *Eroarea de fapt*: Subiectul nu a cunoscut, sau a cunoscut gresit un element al *contextului* de care depinde aprecierea moralitatii situatii;
- *Constrangerea*: Subiectul a actionat ca urmare a unei constrangeri (e.g. prin coercitie), de natura a afecta moralitatea situatii;
- *Starea de necesitate*: Subiectul a luat respectiva decizie pentru ca a considerat (eronat sau nu) ca este singura cale viabila de a se salva de la un pericol sau dintr-o stare avansata de nevoie;
- *Moralitate superioara*: Subiectul a luat decizia in baza unei situatii corespunzatoare unui percept moral superior (in aprecierea individului analizat) – e.g. „A actionat in legitima aparare”.
- Victima/Beneficiarul (potential): In cele mai multe cazuri, decizia subiectului luata in contextul respectiv este de natura la a leza sau nu o (potentiala) victima sau de a crea beneficii pentru o alta persoana. Subiectul si victima pot coincide. In unele cazuri „victima” este dificil de identificat, individul obiectand „din principiu” unui comportament considerat imoral (e.g. „clonarea umana”, „necrophilie”) – formand uneori baza unui tabu [9].

N.B.: Multimea situatiilor de moralitate (S) este o submultime a Multimii Starilor de Fapt Potentiale in care individul poate percepe ca se afla in realitate (SF).

- **SF (Stari de Fapt Potentiale) reprezinta multimea tuturor caracterizarilor adevarate ale „realitatii” in care individul poate percepe ca se afla.** Spre exemplu, un individ poate percepe ca se afla in starea sf = „Am fost martorul unui jaf in timp ce trecea, dezarmat fiind pe strada si jefuitorii nu au observat prezenta mea”, care implica si ca situatia de moralitate s = „Subiectii ce alcatuiesc ‚gasca de jefuitori’ au atacat un individ in scopul de a-l jefui” este parte a caracterizarii realitatii. Situatie de moralitate s este cea careia individul ii asociaza o valoarea morala, dar starea sf (care include s) este cea care determina reactia sa psihica interna (ce poate produce si consecinte comportamentale – factice).
- **f (Functia „Moralizatoare”) reprezinta o functie de la multimea Stimulilor Posibili (S) la Axa Moralitatii (M):** $f : S \rightarrow M$. Functia f asociaza fiecarui stimul moral o valoare pe axa moralitatii – cat de moral considera individul ca situatia descrisa de acel stimul este. Numim, prin conventie, $f(s)$, valoarea morala a lui s din S (din perspectiva individului analizat).
- **M (Axa Moralitatii) reprezinta multimea tuturor gradelor de moralitate aplicabile unui potential stimul moral (un element din S):** Un exemplu ar fi

aprecierile ca {Foarte moral / Moral / Indiferent / Imoral / Foarte Imoral}. In restul articolului vom considera $M = \mathbb{R}$ (axa numerelor reale) cu un element din M reprezentand o apreciere relativa a „cat de moral sau imoral” (+/-) este ceva, sub forma de numere reale de la (-infinit la +infinit).

- **g (Functia „De Reactie”)** reprezinta o functie de la multimea si a Stariilor de Fapt Potentiale (SF) la multimea Reactiilor Posibile (R): $g : SF \rightarrow R$, definita doar pe stariile de fapt potentiale care includ o situatie de moralitate. Functia g determina maniera in care psihicul individului se schimba in cazul in care o situatie de moralitate s din S se produce in realitate (mai exact este *perceptuta* ca producandu-se in realitate de catre individ, prin simturile si judecata sa). In mod evident, in cazul unui om sanatos psihic ar trebui sa existe o corelatie intre g si f . De remarcat ca reactiile psihice interne pot fi inclusiv in legatura cu o parte din sau totalitatea partilor componente ale situatiei sursa din S (e.g. „Dispretuiesc pe Xluescu care a comis o imoralitatea s , de ordin $f(s)$ ”). De remarcat ca g este o functie proprie (specifica) individului si ca valorile ei sunt determinate atat de sf (si implicit de s), dar si de trasaturi proprii subiectului cum ar fi personalitatea sa, modelul cognitiv asupra realitatii, inteligenta si multe altele, *inclusiv contextul moral individual in totalitatea sa* (e.g. modul in care un individ reactioneaza la o imoralitate poate depinde de cum considera ca ar fi moral ca cineva sa reactioneze in acel caz). De remarcat ca perceptia individului cu privire la contextul real de fapt in care se regaseste il poate determina sa reactioneze la o situatie de moralitate s in moduri diferite in functie de context (e.g. un individ s-ar putea sa decida sa nu intervina pentru remedierea unei imoralitati daca percepe ca printr-o asemenea actiune si-ar risca viata). De aceea functia g este definta pe SF si nu pe S .
- **R (Reactiile posibile)** reprezinta multimea reactiilor psihice interne in legatura cu un stimul moral. Exemple de elemente ale acestei multimi pot include „Dispretuiesc subiectul stimulului moral” sau „Traiesc un profund dezgust” sau „Devin furios la adresa subiectului” sau „Iubesc subiectul” sau „Simt nevoia ca cineva sa intervina in apararea victimei” sau „Consider ca asa ceva trebuie impiedicat cu orice pret” sau „Consider ca subiectul trebuie pedepsit”, etc.. Se observa ca, preponderent, reactiile posibile la stimulului morali tin de afectivitate (constant in emotii incipiente sau chiar sentimente) dar exista si situatii in care pot include elemente ce tin de rational (formularea de reactii – e.g. „Subiectul trebuie pedepsit”) sau pot fi mobilizatoare („Vreau ca cineva sa intervina acum!”).

Exista cateva concepte suplimentare si conexe fiecarui *percept moral*, intalnite adesea in cadrul unui individ evoluat, posesor al unui psihic dezvoltat. Cele mai notabile asemenea concepte, in legatura cu un percept moral (s , $f(s)$, $g(s)$) sunt:

- Moralitatea Interventiei: Un nou perecept moral care descrie in ce masura este moral sa fie impiedicata producerea situatiei s (eventual in ciuda vointei subiectului) sau, in cazul producerii ei, in ce masura este morala trecerea la actiuni corective sau punitive. Spre exemplu, puteti considera ca este imoral

s = „cineva sa fie implicat simultan in mai multe relatii amoroase”, dar in acelasi timp gasi ca este problema lui si, dincolo de a-l face o persoana dezagreabila in ochii dumneavoastra (din aceasta privinta), puteti sa nu gasiti ca s-ar impune (ca ar fi morale) masuri suplimentare menite sa previna materializarea unei asemenea convingeri in practica, „reeducarea” subiectului sau pedepsirea sa. In acest caz, pentru o persoana integra moral (care actioneaza strict in limitele propriei moralitati), g(sf) nu ar presupune elemente mobilizatoare (care sa conduca la trecerea la actiune) pentru nici un sf care include s.

- Limitele interventiei: O serie de percepte morale poate fi asociata actului sau intentiei unui actor de a interveni, motivat fiind de norma morala de baza s, in sensul asigurarii respectarii ei, pedepsirii subiectului care vrea sa o incalce sau a incalcat-o (sau rasplatirii acestuia daca norma are f(s) pozitiv), inlaturarii efectelor ei, sau orice in legatura cu aceasta (e.g. Puteti gasi complet imorala linsarea unei persoane promiscue relational – in fapta sau in intentie –, mai putin imorala interzicerea fiicelor dumneavoastra de a avea legaturi cu el si poate chiar morala avertizarea publica referitoare la valorile acesteia).

Aceste percepte morale induse de un percept original s, in temeiul limitei interventiei, pot veni in contradictie cu (sau „suprascie”, prima in fata) altora mai generale (e.g. „Este imoral sa ucizi”; „Este imoral sa incerci sa ucizi” dar, in temeiul *Limitelor Interventiei*, „Este moral sa ucizi actionand in autoaparare, cand esti atacat”).

- Flexibilitatea pozitiei: O perceptie si apreciere a individul vis-a-vis de cat de convins, hotarat si inflexibil (transant, categoric) este in aprecierea sa curenta a situatiei morale (e.g. „Cat de convins este individul ca sclavia, sub orice forma este imorala?”; „Cat de predispus este el ca, in urma accederii la informatii suplimentare sau a reflectiei sa isi ajusteze pozitia in aceasta chestiune?”). Tehnic, flexibilitatea pozitiei se refera la cat de usor ar varia f(s) si g(s) pentru subiect.
- Toleranta diversitatii: Un nou percept moral in legatura cu situatia de moralitate in care un individ tert nu impartaseste intr-o mai mica sau mai mare masura perceptul moral initial s (i.e. pentru el valorile f(s) sau g(s) difera substantial de cele ale individului analizat). Toleranta diversitatii masoara cat de tolerant este individul analizat cu cei care nu ii impartasesc respectiva convingere morala – si ce efecte g() produce asupra sa aceasta diferenta.

Riscul

O nota importanta specifica indeosebi secolului XX si XXI este tratarea probabilistica a evenimentelor viitoare, sub forma conceptului de *risc*. Astfel, din punct de vedere moral, o *decizie* sau o actiune nu trebuie sa produca un efect *cert*, ci este suficient sa genereze un *risc* suplimentar (sau o sansa suplimentara) de producere a sa pentru a fi luata in seama. In lumea instrumentelor financiare derivate si a planificarii strategice

nimic nu este cert (modelul utilizat putand fi asimilat, metaforic cu cel al nedeterminismului cuantic) si adecvarea unei decizii sau strategii este apreciata foarte mult din perspectiva unor concepte ca *risc* si *cost de oportunitate*. Aceste concepte se aplica foarte bine in cazul moralitatii (e.g. „Un om a fost rapit si abandonat pe o sosea pustie in mijlocul desertului”, desi nu constituie literar o fapta de omor, poate fi asimilata acesteia din perspectiva riscului la care a fost supus respectivul, chiar daca, printr-un noroc, acesta reuseste sa scape facand autostopul sau prin alte mijloace).

Procesul cognitiv al moralitatii

Esentialmente, procesul moral al unui individ cuprinde urmatoarele elemente, desfasurate concomitent si permanent (repetitiv):

1. Definirea si actualizarea continua a contextului moral. Acumuland noi informatii despre realitate, avansand in definirea propriei identitati, fiind supusi la diferiti stimuli si perechi (stimul, efect), dar, foarte important, si *ca urmare a reflectiei proprii* (autoeducarii psihice), indivizii isi ajusteaza, completeaza si actualizeaza modelul moral, pastrand mai mult sau mai putin din ce exista anterior. Cateva idei non-triviale referitoare la acest element sunt:

- a. *Caracterul abstract, incomplet si echivoc al conceptelor utilizate*. In definirea elementelor din S (dar si din M), individul poate face apel (psihic, intern) la o serie de concepte care au, chiar si pentru el, doar un inteles vag, intuitiv, echivoc sau incomplet.

Un exemplu ar fi „Sacrificiul personal pentru statul din care faci parte”. Individul este posibil sa aiba doar o intelegere intuitiva a termenului de „stat” (eventual complet diferit de uzantele comune) iar „sacrificiul personal” sa fie inteles atat de vag incat limitele lui sa fie ambiguu percepute. Dar cea mai mare ambiguitate este data de termenul ‚pentru’: In ce situatie o actiune (un sacrificiul personal) este ‚pentru’ (in favoarea) propriului stat? Cum se aprecieaza care este interesul unui stat (care, intuitiv este alcatuit din membrii sai, printre care si individul in cauza)? (Unii ar putea spune ca, fiind vorba de propriul stat, in interesul acestuia ar fi ca toti indivizii, inclusiv cel in cauza, sa nu fie nevoiti sa faca nici un sacrificiu). Un individ care asociaza o valoare morala elementului din exemplu anterior, probabil a ajuns sa includa in S pe acesta ca urmare a opiniei sale fata de niste situatii mult mai concrete precum „A lupta in armata statului din care faci parte”, „A accepta exproprierea pentru constructia de autostrazi”, pe care fie le-a extrapolat el in enuntul exemplu, fie i-au fost prezentate (prin persuasiune, manipulare sau orice alt mod) ca fiind cazuri particulare ale acestui percept.

Adesea inocularea unor valori cat mai ambigue si echivoce (eventual si nonsensice ca „Razboiul inseamna pace”) este folositoare in a asigura sprijinul pentru vari actiuni a persoanelor care nu sunt direct vizate, in temeiul unor ‚percepte morale’ a caror caracter vag sau nonsensic le pot face aplicabile in orice caz concret, inclusiv cel vizat. Aceste persoane isi pot gasi ‚pacea sufleteasca’ cand afla despre comiterea unei imoralitati

printr-un proces superficial de reflectie ce se limiteaza la acest gen de percepte morale inoculate.

Exista totusi multe situatii in care definirea completa si exhaustiva a conceptelor vizate de perceptul moral nu este obligatorie pentru ca acesta sa aiba valoare sau sa fie aplicabil, in majoritatea cazurilor. De pilda: „Este imoral sa rapesti alt om”, poate fi aplicat cu succes si fara a defini complet ce inseamna ‚a rapi’ (enumerand exhaustiv cazurile in care persoana este luata cu forta, ademenita sau participa de buna voi pana la un anumit punct) sau ‚om’ (decidand de pilda daca pigmeii sunt sau nu oameni sau daca viata prenatala este considerata ca fiind o persoana).

Intr-o a treia categorie de situatii, conceptele sunt intelese intuitiv si aplicabile ca atare pana la un punct, totusi, pentru evitarea inconsecventelor si contradictiilor, o clarificare mai ampla a lor impunandu-se (e.g. „Lupta pentru libertate este morala”).

- b. *Ramasitele trecutului*: Asemenea multor instante psihice, valorile si perceptele morale prezente coexista cu cele istorice, dezvoltate si cizelate de-a lungul timpului. Ca atare, multe dintre ele pot deveni depasite de realitatile prezentului, legatura dintre valoarea morala fundamentala si perceptul actual fiind invalidata de noile revelatii stiintifice sau tehnologice. Un exemplu graitor in acest sens ar fi considerarea promiscuitatii sexuale imorale datorita numarului vast de copii la care putea da nastere (si care ar trebui crescuti si intretinuti, punand astfel presiune pe economie si agricultura) si a legaturii ample intre mame si tati ocazionate de contactele pasagere, anterior inovatiilor tehnologice in domeniul contraceptiei pe scara larga (e.g. prezervative, etc.). Din pacate, functionarea creierului uman in majoritatea indivizilor este imperfecta si, adesea, perceptul moral ‚final’ treneaza in contextul moral al individului mult dupa ce cauza existentei sale a disparut, sau chiar fara a fi constient de o asemenea cauza, perceptul transmitandu-se in temeiul ‚presiuni sociale’, asemanator experimentului cu maimutele de aici: [10]. Asemanator piramidei obiectivelor, este posibil ca unele percepte morale sa persiste si dupa ce perceptele care au stat la baza lor au disparut (e.g. „Este imoral sa nu iti botezi nou-nascutul” poate persista ‚pur si simplu’ mult dupa ce, perceptele pe care se baza „Este imoral sa nesocotesti cuvantul lui Dumnezeu” si „Preotii transmit cuvantul lui Dumnezeu” fie au disparut, fie au cazut in desuetitudine). Adesea este nevoie de efort activ din partea individului pentru a-si „curata” relicvele morale ale trecutului pe care nu le mai considera de actualitate pentru a ajunge la un nou mod de a se raporta la lume.
- c. *Incoerenta*: Caracterului vag al conceptelor utilizate in formularea interna a normelor morale, diversitatea de surse si ocazii cu care individul isi imbogateste contextul moral cu noi percepte, si *ramasitele trecutului* dau nastere la situatii in care norme morale contradictorii coexista. De exemplu norma „E bine sa iti asculti parintii” poate veni in contradictie cu „E bine sa nu furi”, in cazul in care un parinte solicita sau face acest

lucru. Cel mai adesea, conflictele de coerență pot fi rezolvate printr-o reflecție mai amplă a individului și actualizarea ori rafinarea de către el a contextului moral, pe baza noilor informații despre realitate și a noilor valori dezvoltate de-a lungul timpului. Uneori totuși, în deosebi în indivizii mai puțin autoanalitici, este posibil ca, pus în fața unei dileme morale un individ să reacționeze în temeiul celei mai „intense” valori morale resimțite în conjunctura respectivă, inclusiv ținând cont de factori conjuncturali ca vârsta ori nevoile proprii.

Există totuși situații în care stimulul moral real poate cuprinde el însuși o dilemă (e.g. [11] sau [12]), a cărei rezolvare depășește simpla aplicare a percepțiilor morale ca atare, necesitând o rafinare și particularizare a lor. Rezolvarea găsită poate depinde și de stadiul dezvoltării morale a individului, un concept util în această privință fiind cele 6 stagii de dezvoltare morală ale lui Kohlberg [13].

2. Interpretarea realității din prisma contextului moral. Indivizii vor aprecia „potrivirea” unei situații din realitate la care sunt expuși cu elemente ale multimei situațiilor față de care au opinii morale definite (e.g. vor aprecia dacă „atacul în plină stradă a unui trecător de către un grup de persoane care i-au furat portofelul” este un caz particular al vreunui element din S, cum ar putea fi „Fapta cuiva de a ataca o altă persoană pentru a o jefui”). Deși poate părea un proces facil și direct („straightforward”), interpretarea realității este supusă în primul rând problemelor a)-c) ale definirii contextului moral. Mai mult, pe lângă dificultățile interioare individului, exercitarea puterii prin *Controlul Informațiilor* [14] sau prin tehnici de Leadership, pot impacta semnificativ reacția și interpretarea realității morale de către persoana asupra căreia se exercită puterea în acest mod. Câteva idei non-triviale sunt prezentate în continuare:

- a. *Atenția.* Pentru ca un fapt al realității să declanșeze o reacție morală, este necesar să îi fie acordată suficientă atenție și interes pentru a fi perceput și analizat. Principiul de leadership al *Managementului Atenției* poate fi utilizat ca mijloc de a distra focalizarea individului și a publicului de la o imoralitate. Astfel, deși individul poate avea cunoștința despre producerea sau existența unei imoralități, atenția sa – și sirul gândirii sale – va fi abatut, distras în alte direcții. Chiar dacă are cunoștința despre situația de moralitate, datorită reflecției insuficiente ca durată și intensitate, individul omite să sesizeze valoarea morală (f) în notația anterioară) și situația respectivă nu produce efecte psihice (g) în notația anterioară). Spre exemplu, în politică, această tehnică este amplu utilizată, în vecinătatea alegerilor mai ales, pentru a distra atenția publicului de la metehnele grave sau deciziile istorice nepopulare ale propriului partid prin focalizarea atenției media asupra unor acuze superficiale vis-a-vis de ceilalți sau asupra unor subiecte mondene (e.g. Alegerea difuzării de imagini de la jocurile olimpice și iscarea unei dezbateri vis-a-vis de doping în defavoarea mediatizării dezbaterii politice și acuzelor aduse). Această tehnică a managementului atenției este adesea folosită în timpul fraudelor („cons”) stradale, pentru a devia sirul

- gandirii „tintei” de la elementele suspicioase intr-o directie mai favorabila.
- b. *Semnificatia*. Un alt mijloc prin care o imoralitate poate fi ‚coafata’ ca ceva ‚firesc’ sau un act moral minimalizat este managementul semnificatiei. In deosebi in decursul campaniilor electorale este comun ca fapte firesti si comune din viata unuia din candidati sa fie prezentate intr-o lumina critica si ‚moralizatoare’ de catre oponentii sai. S-a intamplat sa depaseasca limita de viteza? A repezit un cercestor sau l-a injurat? Fara indoiala aceste fapte care, in absenta mizei electorale nu ar fi notabile nici pentru un ziar de scandal, vor fi prezentate ca ‚dovezi’ ale caracterului imoral al respectivului candidat si o proba a ‚raului’ reprezentat de el. In deosebi in cazul unei audiente inca in dezvoltare intelectuala si emotionala, practica de a prezenta o fapta a candidatului legala si fireasca dar care nu se afla la indemana publicului tinta sau altminteri reprezinta un *taboo* sau ridica controverse (e.g. A petrece vacanta intr-o statiune tropicala de lux, a lua parte la orgii sexuale sau a participa la vanatori sau raliuri legale) „impachetata” mediatic corespunzator serveste in a trezi ura si invidia segmentului vizat si a-l face sa se ralieze de partea celuilalt candidat (care poate, in esenta, demonstra un caracter cu adevarat imoral). Atunci cand pericolul reprezentat de o figura politica in ascensiune este mare, se poate purcede efectiv la fabricarea (inventarea, inscenarea) si mediatizarea unui „caz” ce, daca ar fi adevarat, ar reprezenta intr-adevar o imoralitate grava (e.g.: cazul in care fondatorul WikiLeaks [15] Julian Assange a fost cercetat pentru ceea ce presa a numit „viol” constand in realitate intr-o serie de contacte sexuale consensuale, fapt probat faptic [16] sau cazul acuzatiilor tot de viol aduse fostului sef al Fondului Monetar International si favorit in alegerile prezidentiale din Franta la un moment dat, Dominique Strauss-Kahn [17]). Practic, printr-un management corespunzator al semnificatiei (cuplat cu managementul atentiei), imagina personalitatii in cauza poate fi compromisa in ochii unui anumit segment al publicului si dupa ce se demonstreaza ca ‚acuzatiile’ erau simple fabricatii.
- c. *Increderea*. Un alt mijloc eficace de deturnare a procesului rational intern de evaluare a unei situatii morale este managementul increderii. Prin acesta, caracterul moral al unei situatii sau reputatia unui individ este apreciata nu pe baza faptelor si observatiilor reale ci pe baza aprecierilor si spuselor unei persoane „de incredere”. Din evul mediu pana in prima parte a secolului XX aceasta tehnica era folosita cu succes de membrii clerului (prelati, preoti, etc.), ei predicand „cu o voce blanda si ‚inteleapta” comiterea celor mai mari atrocitati (cum ar fi Inchizitia [18]) din pozitia de ‚ghizi morali’. In vremurile moderne rolul acestora a fost preluat de falsi oameni de stiinta (sau de unii veritabili care, in mod constient, sustin neadevaruri) sau grupuri de consultanta („think-tanks”) politizate care predica ‚binele’ economic sau social pe baza unor pseudo-experimente care fie nu au avut loc fie ale caror metode sau rezultate nu

conduc la concluziile promovate. Este uimitor, de pilda, cum predicarea ideii ca femeile nu pot ramane insarcinate in urma unui „viol legitim” datorita unui ‚mecanism natural’ de catre un politician conservator GOP din SUA [19] poate capata tractiune (in randul persoanelor needucate si inculte, fara indoiala) ca o supozitie ‚stiintifica’ doar datorita modului ‚stiintific” in care a fost prezentata. In mod asemanator persoane mult mai educate dar poate economic naive pot ajunge sa se increada in declaratiile presedintelui Bancii Centrale americane FED [20] fara sa isi puna problema existentei unei agendei politice si economice proprii lui care sa fie servita de ‚perceptele’ comunicate public despre ‚cum e bine sa mearga economia’, ca si cum binele ar fi universal.

3. Aprecierea moralitatii. In situatia in care toate mecanismele externe si interne de deviere a procesului moralitatii au esuat, individul, ca urmare a observarii unui stimul de moralitate, va ajunge sa aprecieze caracterul moral al faptelor in sine si al actorilor implicati (aplicand acel $f()$ din modelul teoretic anterior) pe baza contextului moral existent la acea vreme discutat la punctul 1, aplicand toate distinctiile mentionate in subsectiunea anterioara. Idei nontriviale referitoare la acest pas sunt prezentate mai pe larg in sectiunea „Realitati despre Moralitate”.
4. Actionarea in consecinta. Ulterior „stabilizarii” atitudinii si aprecierii valorii morale a unui stimul, individul va purcede la a reactiona corespunzator (a aplica acel $g()$ din modelul teoretic anterior), intern (ajustandu-si modelul mental, atitudinea sau perceptia anumitor persoane) sau extern (e.g. intervenind sau solicitand interventia). De remarcat ca, uneori, inactiunea unui individ in fata unei imoralitati nu coincide cu neobservarea ei sau indiferenta (e.g. blocajul reactiei externe poate fi cauzat si de frica, stare de soc sau convingerea ca exista alte persoane abilitate sa intervina).
5. Invatarea. Din orice experienta si orice situatie omul, ca fiinta inteligenta invata: observa, abstractizeaza, generalizeaza si ulterior testeaza. Contextul moral in deosebi dar si ceilalti pasi ai procesului moral (inclusiv acesta) sunt supusi impactului resimtirii efectelor actiunilor anterioare. Astfel, o persoana mai ‚slaba de inger’ ar putea, contrar identitatii si valorilor proprii, sa ajunga sa ‚se convinga pe sine’ ca este „moral” sau „firesc” ca un batas sa fie respectat si vointa lui implinita doar pentru simplul fapt ca, din experientele anterioare, a opune rezistenta s-a dovedit o experienta negativa si, cautand sa rationalizeze abuzurile la care a fost martor astfel incat, in fata supraeului [21] sau sa nu para slab si neputincios, ajunge, in mod gresit sa isi ajuteze chiar contextul moral pentru a fi conform cu realitatea in loc de a proceda invers. O alta idee importanta referitoare la invatare vis-a-vis de moralitate este ca, acele persoane a caror statut si putere efectiva sociala (cum ar fi cazul membrilor unei *elite dominate* daca ea exista) le permit sa isi satisfaca impulsurile prompt si independent de dorinta altora sau contextul de fapt efectiv, pot tinde sa aiba un proces de invatare morala superficial sau chiar absent. Astfel, daca un individ va putea sa dispuna de vointa altuia prin coercitie si acest lucru functioneaza de-a lungul unei perioade lungi de timp, va fi mai putin inclinat sa isi puna la indoiala propriul context moral si sa isi puna intrebarea despre in ce masura supunerea

vointei altuia este chiar ceva ce el chiar isi doreste. Mai mult, ca urmare a unei reflectii superficiale, va putea ajunge sa considere despre persoanele pentru care, din considerente morale sau de scara de valori, puterea de a dispune de alte persoane nu prezinta importanta sau interes, ca ele ,rationalizeaza o slabiciune, o incapacitate’, asemanator „vulpilor care nu ajunge la struguri” [22], in loc sa constate evolutia cognitiva voluntara si neconjuncturala a respectivelor persoane.

Toate conceptele prezentate in acest capitol e bine sa fie privite sub rezerva caracterului lor aproximativ, procesele si chiar modelul in sine putand suferi variatii mai mult sau mai putin semnificative de la individ la individ, fara ca acest lucru sa il priveze de valoare predictiva sau utilitate in general.

FORMAREA SI TRANSMITEREA PRINCIPILOR MORALE

In tentativa de a formula un set elementar – fundamental de principii (percepte) morale necesar a fi impartasite de catre „membrii fondatori” ai unei societati „juste” este interesanta o reflectie asupra modului in care contextul moral a luat nastere la nivelul formelor de viata (a omului in deosebi), a manierei in care acesta se transmite vertical si orizontal si a factorilor care determina evolutia sa.

Cel mai probabil, procesele cognitive aferente moralitatii au evoluat de-a lungul istoriei umanitatii, dezvoltandu-se de la nivelul elementar (al formelor de altruism ce favorizeaza supravietuirea grupului) la paleta sofisticata de trairi morale specifice omului prezentului.

Evolutie

Din trecerea in revista a punctelor de vedere mai populare cu privire la originile moralitatii (inclusiv cele de aici: [23]) si, folosind propria judecata, autorul apreciaza ca acest ansamblu de procese si trairi cognitive a evoluat (la aproape toate formele de viata complexe) din rezultatul invatarii unor comportamente altruiste (in mod normal neintuitive) primitive. Cel mai simplu exemplu ar fi aliantele (e.g. constituirea lupilor in haite pentru a vana prada mai mare sau periculoasa). Reciprocitatea bilaterala (e.g. impartasirea de hrana prin regurgitare de catre lilieci, bazata pe asteptarea de reciprocitate [24]) este un alt exemplu. Si doar aceste doua practici (premorale), reprezentand exemple de altruism care genereaza o selectie pozitiva pentru supravietuire in randul indivizilor care le adopta reprezinta un argument convingator in favoarea evolutiei moralitatii ca urmare a selectiei naturale.

In timp, aceste procesele cognitive premorale s-au sofisticat si, pe masura sporirii cunoasterii si autoeducarii prin reflectie, au aparut concepte ca plata-in-aval („pay forward”) [25], comportament cooperativ-competitiv (formarea de aliante in randul unor

actori aflati in competitie, in scopul maximizarii beneficiilor individuale prin ajustarea comportamentului colectiv – e.g. carteluri ca OPEC [26] sau alte aliante in sensul *teoriei jocurilor*).

Prezent

In prezent, valori si comportamente morale fundamentale, precum aversiunea fata de inechitate sunt prezente in randul mai multor animale, inclusiv maimute [27] si caini [28]. La oameni, se pare ca un simt al moralitatii este format timpuriu, imediat dupa nastere sau chiar in viata prenatala. Acest simt depaseste ca nivel de complexitate principiul echitatii si vizeaza deja justetea si corectitudinea [29]. Faptul ca moralitatea este parte a identitatii umane native este un argument important in favoarea proiectarii unui sistem social care face uz extins de moralitate ca origine motivationala.

Lawrence Kohlberg a efectuat studii extinse asupra evolutiei moralitatii proprii in timpul vietii omului si a identificat 3 stadii de dezvoltare: Preconventional (bazat preponderent pe interesul personal punctual), Conventional (legat preponderent de conformitate) si Post-Conventional (vizand valori universale) [30]. Autorul recomanda parcurgerea acestei referinte.

Trairile morale specifice indivizilor umani moderni, aflati in percentile superioare ale scarii evolutiei cognitive depasesc adesea autointeresul (in sensul conventional, utilitar); aderenta la ele si promovarea moralitatii devine un deziderat in sine, pentru care individul este dispus sa suporte costuri si sa isi asume riscuri (spre deosebire de stadiile anterioare in care individul adera la norme morale pentru a obtine beneficii sau a evita costuri).

In contextul acestor trairi morale superioare, transcendentale este demn de notat faptul ca *ramasitele trecutului* persista, atat la nivelul individului evoluat moral, cat si, mai important, la nivelul mediei indivizilor societatii. Astfel, este putin surprinzator ca multi oameni tind sa se comporte asemenea unor maimute cand vine vorba de a impune respectarea („enforce”) unei ‚norme morale’, chiar si atunci cand originea ei este obscura sau absenta, doar in temeiul comportamentelor invatate arhaic de a promova aderenta la norme si uniformitatea (specifice treptelor inferioare ale evolutiei moralitatii), combinate cu trairi arhaice ca gelozia sau compulsiunea la repetitie [31]. Un experiment deosebit de relevant si adesea revelator, care a si facut obiectul a numeroase adaptari culturale, dar care totusi a avut loc este acesta: [10].

Stadii evolutive diferite, intelegerea de sine incompleta precum si diferentele de scara de valori (si de intensitate a resimtirii anumitor valori) pot fi posibile explicatii si a diversitatii de valori morale primare. Astfel, pentru unii indivizii principalele valori si intuitii morale sunt legate de dreptate, justete, corectitudine, pe cand pentru altii accentul este pus pe bunatate/rautate, reciprocitate, loialitate si puritate (simplitate) [32]. In mod nesurpinzator pentru autor, valorile din urma tind sa fie caracteristice pentru simpatizantii unei politici conservatoare (i.e. considerate „de dreapta” in

majoritatea regiunilor, in special America de Nord), despre care s-a demonstrat stiintific, experimental, ca tind sa atraga indivizi mai prosti [33]. S-a speculat ca o parte a atractiei provine si datorita nevoii de simplitate si predictibilitate a celor mai putin inteligenti. Considerarea ca tinand de moralitate a altor valori care istoric au fost asociate cu aceasta (in special bunatatea, alturismul, ingrijirea) tin si de *ramasitele trecutului*, si nu sunt neaparat corelate cu un intelect insuficient dezvoltat. Unii autori sustin ca bunatatea ca valoare morala este mai puternic specifica persoanelor de sex feminin. O posibila explicatie ar fi trairile materne arhaice in care ingrijirea pentru cei slabi (copii), atat individuala, cat si colectiva era strans legata de procesele cognitive premorale.

Transmiterea

In opinia autorului, principiile si valorile morale se transmit atat vertical cat si orizontali in acel fel ca Memele [35], moralitatea si perceptele morale fiind un excelent exemplu de Meme [34].

In particular, in transmiterea valorilor morale sunt demne de notat urmatoarele aspecte:

- Impactul diversitatii valorile existente la nivel de Lume, Societate, Comunitate, Grup si Individ (asemenator conceptului managerial SOGI – Societate, Organizatie, Grup, Individ) asupra evolutiei morale a unei persoane, prin schimburi ideatice si interactiuni la toate aceste niveluri atat cu indivizi considerati parte a grupului intern cat si a celui extern.
- Impactul autoeducarii si evolutiei cognitive ‚spontane’ ce are loc ca urmare a reflectiei personale, interne, prin intermediul cognitiei, asupra relevantei, importantei si acceptarii unor norme morale. Acest proces intern de revizuire a *cadrlui morale* este declansat in deosebi in cazul depistarii de *contradictii morale*, reale sau aparente in propriul sistem sau expunerii la situatii morale complexe (e.g. Dilema Heintz [36]).
- Importanta capacitatilor empatice in intelegerea si adoptia valorilor morale, precum si a mecanismelor neuropsihice prin care unor situatii de moralitate externe le sunt asociate trairi emotionale interne, de exemplu prin mecanismul neuronilor oglinda [37] ce se pare ca joaca un rol important si in moralitate [38].

Mai multe informatii

Doua puncte bune de plecare in a explora stadiul actual al cercetarilor in domeniul moralitatii se gasesc aici [39] si aici [40].

REALITATI DESPRE MORALITATE

In tentativa de a descoperi contextului moral specific unei persoane (colectia de norme

morale aplicabile intr-un tip de situatie) – inclusiv propria persoana -, de a intelege originea motivationala a diferitelor comportamente conexe moralitatii, de a formula un cadru moral „universal valabil” si de a actiona in temeiul sau, sunt bine de avut in vedere urmatoarele aspecte:

- Decalajul intre principiile morale declarate si cele efective – Unele persoane, desi pot declara cum ca un anumit principiu apartine moralitatii, este posibil sa nu considere in fapt acel principiu moral (e.g. Un preot poate predica moralitatea postului sau abstinentei in ciuda faptului ca el, in launtrul identitatii sale, nu resimte in vreo masura semnificativa pe acestea ca parte a moralitatii). Acest decalaj poate aparea din dorinta ca *altii* sa adopte respectivul principiu moral (e.g. tinerea postului) in timp ce individul sau grupul in cauza sa poata, in intimitate, sa se bucure nestingherit de incalcarea sa si sa profite direct sau indirect de pe urma comportamentului celorlalti (e.g. daca ceilalti vor tine post, va fi mai multa mancare pentru cei care nu tin). De asemenea, persoanele pot declara altceva decat ‚cred si simt’ din multe alte motive, nu ultimele fiind coercitia externa, dorinta de acceptare sociala sau obtinerea de beneficii in schimbul adeziunii.
- Decalajul intre principiile morale efective si comportament – Chiar daca o persoana adera la un principiu moral in sinea lui (poate si la nivel declarativ) acest singur lucru nu il impiedica neaparat sa comita acte care incalca acel principiu (e.g. Un hot poate sa constientizeze si sa accepte in totalitate sau in parte imoralitatea faptelor sale). Motive care stau la baza incalcarii propriilor principii morale includ:
 - *Starea de nevoie* – Individul a comis in mod constient un act imoral in scopul satisfacerii unei nevoi acute (e.g. „A furat paine fiindca murea de foame”)
 - *Superficialitatea* – Individul a examinat doar superficial (sau poate chiar deloc) caracterul moral ale actiunilor sale, considerand, spre exemplu, ca atingerea adusa valorii morale este infima sau pur si simplu a actionat fara o dezbatere cognitiva ampla (e.g. din reflex; impulsiv)
 - *Interesul personal superior* – In cadrul deliberarilor psihice interne, individul a valorizat propriul interes mai presus de perceptia de sine ca om moral.
 - *Superioritatea scopului final* – In perceptia individului, actul imoral este justificat de o finalitate urmarita ce are o valoare morala care depaseste cu mult ca amploare deficitul creat prin actul initial (e.g. „Pentru a opri o invazie militara straina, s-a apelat la recrutare fortata a tinerilor”)
 - *Forta majora* – Individul se afla in imposibilitate de a avea un comportament moral datorita contextului efectiv in care se gaseste (e.g. „Nu poate contribui la intretinerea copilului sau fiindca nu are venit”).
 - *Renuntarea la moralitate* - Individul ajunge sa se considere pe sine o persoana imorala si sa renunte sa valorizeze moralitatea sau sa isi

evalueze si controleze comportamentul, sub scuza (fata de propriul supraeu) ca „este un om rau si asta e”. Acest fenomen este probabil foarte rar intalnit in forma pura – cel mai adesea la persoane cu o dezvoltare intelectuala precara (subdezvoltate ca intelect) si la psihopati. Este mult mai probabil totusi ca cele mai multe dintre persoanele competente intelectual care au ajuns sa se considere „imorali si asta e”, au facut-o mai degraba datorita manipularii si presiunii sociale ilegitime prin care au fost indoctrinati (adesea prin manipulare) cum ca anumite comportamente sau intentii ar fi imorale (e.g. „sclavul este menit sa trudeasca toata viata la stapan, fiindca asa s-a nascut - sclav”). In momentul in care un individ astfel manipulat ajunge in cele din urma sa respinga in sinea lui aderenta la principiul moral cu care a fost indoctrinat, adesea datorita unei nevoi acute a carei satisfacere contravine acelui principiu, poate ajunge sa se considere pe sine, in mod eronat, o persoana imorala (si ca atare sa fie predispus la a comite acte cu adevarat imorale si grave, in afara celor care ar contraveni doar principiilor initiale), in loc sa realizeze manipularea la care a fost supus.

- *Vocea autoritatii si comportamentul indus.* Adesea, unii indivizi tind sa actioneze in temeiul unei autoritati percepute, uneori cu vadit dezgust si in ciuda propriilor valori, cel mai probabil ca parte a unui comportament implusiv invatat (de supunere in fata autoritatii), dupa cum a fost demonstrat in experimentul Milgram [41]. Un alt factor important este rolul comportamentului indus, al schimbarilor comportamentale si cognitive datorate plasarii subiectului intr-o circumstanta pe care o percepe ca fiind exceptionala, ca in cazul experimentului Inchisorii de la Stanford [42]. Demn de notat ca simpla cunoastere a acestor fenomene poate avea un rol transformational asupra individului, scazand disponibilitatea sa de a reactiona in temeiul acestor deprinderi.
- Rationalizarea – Notabil este si faptul ca, adesea, persoanele vor cauta mai degraba sa isi nuanteze intern principiile morale sau sa gaseasca diferentieri artificiale ale cazului lor particular decat sa admita fata de ei insisi in mod deschis ca au comis o imoralitate (e.g. „Este imoral sa lovesti pe cineva, dar nu si atunci cand acea persoana neaga existenta unui Dumnezeu” sau „Eu nu am furat – am luat doar ce mi se cuvenea”). De asemenea, fenomenul rationalizarii, capata si forma construirii principiilor moare in jurul comportamentului (si nu vice-versa), individul cautand astfel sa-si justifice, fata de sine, comiterea (eventual viitoare) a unui act ca nefiind ceva imoral prin crearea unor principii moare anume destinate sa includa respectivul act (e.g. „Un bataus cu o musculatura bine dezvoltata poate cauta se se convinga pe sine ca este moral ca ,cel mai puternic sa aiba ce isi doreste prin lupta’, si, eventual sa isi aduca ca exemplu lupta pentru supravietuire in junga”). Incarnarea acestei rationalizari, diferita de la persoana la persoana si este in legatura cu celelalte elemente ale modelului mental al individului nerationalizate, motiv pentru care adesea este

plina de imperfectiuni si contradictii (e.g. Batausul din exemplul anterior va avea probleme cu a admite moralitatea unei situatii in care el este covarsit ca forta – spre exemplu de o persoana inarmata, de fortele de ordine, sau de o multime ce doreste sa il linseze (lynmob)).

- Moralitatea bazata pe neintelegera realitatii – Multe principii morale deriva unele din altele, precum si din experiente si informatii despre realitate, asemanator cu modul in care teoremele deriva din axiome si din alte teoreme (e.g. „(i) E imoral sa ucizi si (ii) A conduce cu 250 Km/h implica un mare risc de accident fatal -> (+) E imoral sa conduci cu 250 Km/h.”). Natura psihicului uman face ca, adesea, un principiu moral la care s-a ajuns ca urmare a unui *rationament* sau altor procese cognitive care au la baza o serie de premize sa ramana ‚valabil’ in perceptia individului si cand realitatea premizelor dispare (e.g. „(0) Promiscuitatea sexuala feminina este imorala” care poate proveni din „(1) Actul sexual genereaza copii”, „(2) Copiii necesita resurse agricole pentru a fi intretinuti” si „(3) Este imoral sa ucizi copiii” sau „(3’) Existenta copiilor genereaza atasament afectiv fata de tata”. In acest caz, in momentul cand valabilitatea lui (1) dispare – prin raspandirea pe scara larga a prezervativului si altor mijloace contraceptive – principiu moral (0) ar trebui sa dispara, lucru care se intampla anevoios totusi in practica). Inertia cognitiva umana (specifica principiului constantei), combinata cu memoria arhaica a validitatii unei premize timp de sute de mii de ani sau milioane de ani, face a individul sa fie cel mai adesea predisus la a *rationaliza* niste impulsuri morale depasite, mai degraba decat a reflecta asupra validitatii lor si a intelege originea interna a trairilor. De asemenea, principii morale nejustificate pot fi bazate si pe alte erori de logica (e.g. pe deductii gresite sau incomplete) si chiar principii morale care au fost odata justificate (in sensul ca nu aveau la baza erori) pot deveni nejustificate pe masura ce cunoasterea si contextul social evolueaza.
- Emergenta si Evolutia moralitatii – Perceptele morale si chiar procesele cognitive morale sufera transformari substantiale pe masura ce intelegerea, stiinta si societatea in ansamblu evolueaza. Raspandirea unei valori morale sau depasirea uneia arhaice la nivelul unei mase largi de indivizi, suficient de mult incat ea sa faca parte din *constiinta colectiva* (in sensul ca sunt impartasite de majoritatea covarsitoare a indivizilor, si acest lucru este *informatie comuna*) a condus la prabusirea de imperii si decaderea relevantei clerului si bisericii (al carei rol s-a schimbat dramatic in ultimele 2 secole, chiar daca a supravietuit). Adesea, curente promovate de grupuri al caror interes personal ar fi favorizat de cazul in care ipoteza invariabilitatii moralitatii ar fi adevarata, tind sa promoveze puternic (poate chiar sa creada intern, in temeiul *gandirii dornice* [43]) ideea cum ca „lucurile s-au schimbat doar ca forma, nevoile si moralitatea oamenilor ramanand esentialmente aceeasi; ca s-au schimbat armele si mijloacele dar nu si dorintele”. De interes particular pentru aceste grupuri este ideea (mema) universalitatii „ierarhiei de haita” [44] si a legii junglei (i.e. „pestele mare

mananca pestele mic”). Fara a pretinde ca asemenea trairi si valori au disparut sau au devenit complet irelevante (chiar si in cazul celui mai moralmente evoluat individ), istoria ultimelor 5 secole si schimbarile dramatice, calitative care au avut loc in societate (inclusiv abolirea sclaviei, indiferent de conditiile concrete ale muncitorilor din ziua de azi) demonstreaza evolutia inevitabila si in afara controlului oricui a moralitatii si constiintei colective sociale. In particular, un exemplu notabil si categoric este acela al duelului [45]. Daca in Evul Mediu, duel era considerat *firesc* si *moral* (chiar daca initial rezervat nobilimii) – luat ca ceva de la sine inteles –, trecerea lui in ilegalitate la inceputul secolului XVII in majoritatea Europei demonstreaza evolutiei moralitatii asupra societatii. Chiar daca duelul a continuat sa existe cateva secole dupa perceptia lui ca fiind imoral, in prezent acesta este practic inexistent in societate. Impactul sau este realmente null. Chiar daca poate mai are loc izolat si in zilele noastre, faptul ca cei mai multi cititori probabil nici nu mai stiu exact ce este un duel demonstreaza faptul ca, independent de vointa sau interesul de moment al unei persoane sau grup, evolutia sociala a facut ca aceasta practica sa dispara efectivamente (a nu se confunda cu altele ca jaful sau crima organizata). In mod asemanator ideea de monarhie absolutista (de drept divin sau fata de care altfel supunerea se produce in mod complet si in temeiul simplei recunoasteri) a disparut, in viziunea autorului, in mod practic din constiinta colectiva a omenirii pe la mijlocul secolului XX. Chiar daca interesul de moment al unora este revenirea sau prezervarea acestei forme de organizare sociala, si chiar daca ea nu a disparut nici in forma (e.g. Arabia Saudita) nici in fapt (forme mai subtile de control ‚nobilitar’ asupra societatii), practic nici un individ din anul 2012 nu ar considera o ceva „moral”, in ciuda oricaror tentative ale unor nostalgici de a promova ‚naturaletea’ unui sistem dictatorial sau bazat pe stratificari sociale ereditare, inflexibile.

- La moralitate se adera – Principiile morale terminale (cele cu valoare aplicativa, care servesc judecarii situatiilor concrete din experienta reala a individului) sunt cele mai flexibile, suferind transformari atat pe parcursul maturizarii individului cat si ca urmare a interactiunilor sociale si autoeducarii. Acestea sunt cele mai usor de schimbat prin sporirea cunoasterii, persuasiune si evolutie personala, fiind si cele mai usor de transmis, si adesea luand nastere la nivel colectiv prin mecanismul dezbaterii. Inlaturarea unor premize false si ‚aducerea la zi’ a perceptelor morale poate genera schimbari substantiale in randul persoanelor de ‚moralitate diferita’, dar care impartasesc un set de percepte de baza. Un individ poate fi convins de moralitatea sau imoralitatea unei situatii sau chiar a unui percept prin argumentatie, prin reducerea la unul de baza, comun, impartasit (e.g. „Un om va putea fi convins ca este imoral sa furi, argumentand ca bunul respectiv a fost creat prin munca altuia si ar fi *injust* sa profite de ea fara acordul lui”). Totusi, in cazul perceptelor morale elementare, fundamentale, ideologice aceasta a reducerii este complet neaplicabila. Se poate spune ca **la ideologie se adera**. Nici un argument logic, rational nu exista – si nici nu poate exista – pentru a justifica de ce o ideologie este mai *buna* (in sensul de morala) decat

alta, la nivelul premizelor morale fundamentale. Spre exemplu, nu exista nici un reper argumentativ pentru a arata cum ca ideologia „respectului fata de individ” este mai ‚morala’ decat cea a ‚dominatiei celui mai puternic”. Se poate discuta despre care este mai favorabila din punct de vedere al supravietuirii grupului sau individului, care favorizeaza pe cine, cum ajunge cineva sa adere la una sau la alta sau cum au evoluat in constiinta individuala... dar, esentialmente, nici o judecata calitativa despre care ar fi cea „cu adevarat morala” nu poate fi facuta, datorita caracterului pur axiomatic al ‚binelui’. Unii oameni pot oscila intre cele doua ideologii si pot ajunge sa isi schimbe convingerile ideologice pe masura ce efectele manipularii sau deficitului informational sau intelectual sunt eliminate. Totusi, unii isi vor pastra aderenta la ideologia favorita ca parte a identitatii proprii, constient si informat asumate, aderand in mod sincer la aceasta. Astfel, la nivelul premizelor fundamentale, **la o anumita ideologie se adera**. Demersurile in scopul raspandirii, prezervarii sau punerii ei in aplicare sunt specifice indivizilor care o considera „buna” acestia putandu-se afla in opozitie (inclusiv pana la nivelul actiunilor belicoase) cu alte grupuri promovand ideologii incompatibile, fara sa poata exista un spectator extern, impartial care sa aprecieze care parte „are dreptate”. Totusi, foarte rar apar astfel de situatii de divergente ideologice fundamentale, reale, ireconciliabile. Cel mai adesea, prezumtiile ideologice sunt perfectibile si adesea unele valori morale sunt considerate de individ ca fiind „fundamentale”, desi ele se bazeaza pe altele, de nivel inferior, pe care individul nu le constientizeaza si se poate chiar sa fie impartasite de eventualii sai adeversari ideologici. De asemenea, unele prezumtii ideologice sunt subintelese si, nefiind apreciate constient, validitatea lor nici macar nu este luata in calcul. Exemple de prezumtii ideologice comune se gasesc aici: [46]. Demn de notat este faptul ca insasi aceste argumente pot fi folosite in mod manipulativ, viclean de catre actori pentru a determina un individ sa „nu isi puna la indoiala credinta” intr-o anumita ideologie, prevenind insasi procesul de reflectie si adaptare ce reprezinta baza evolutiei moralitatii.

- Diversitatea valorilor morale secundare – Exista o serie ampla de valori morale „secundare” pe care un individ le poate tolera (sau poate tolera absentia lor) in cazul altora, in anumite situatii. Este foarte important sa poata fi facuta distinctia intre valorile morale „fundamentale” (ideologice) si cele secundare. Spre exemplu, este probabil ca un individ care valorizeaza dreptatea sa insiste ca toti cei cu care colaboreaza sa impartaseasca valoarea morala ‚sa nu ucizi in afara autoapararii’. S-ar putea sa fie mai putin strict cu a insista ca ei sa fie adeptii monogamiei (spre exemplu poate foarte bine sa colaboreze cu arabi sau musulmani) si poate chiar complet dezinteresat de ce religie au, chiar daca el pretuieste si aceste valori. Adesea, persoane care, la nivel fundamental impartasesc cele mai importante valori morale, esueaza sa descopere sau sa sesizeze acest lucru datorita diferendelor evidente (eventual generate extern) la nivelul celor secundare, privandu-se in acest fel, reciproc, de ocazia cooperarii.

- Compromisul moral – In contextul realitatii politice si militare a lumii actuale (poate chiar si la nivelul micro al balansului de putere in cadrul unei organizatii), diversitatea principiilor morale ale indivizilor (si grupurilor) precum si disponibilitatea acestora de a se comporta moral, cuplata cu puterea efectiva a lor de a-si impune comportamentul, in ciuda vointei celorlalti, face ca, adesea, ca parte a operatiunilor militare sau a ,tratetelor de pace’, anumite devieri de la universalitatea sau completitudinea anumitor norme morale sa se impuna, in scopul ,binelui mai mare’. Spre exemplu, pentru a apara un regim democratic (in care indivizii au capacitatea suverana de a decide propria soarta) in fata unui agresor puternic care doreste fie sa ii exploateze, fie sa previna existenta sa pe aceeasi planeta cu ei, unii ar putea recurge la practica recrutarii fortate (incalcand astfel, fata de recruti, insasi esenta morala a regimului pe care trebuie sa il apere) si respinge altfel agresiunea care, in absenta *compromisului moral* ar fi condus la incalcarea principiului moral aparat la nivel mult mai mare si permanent (daca nu exista alta strategie eficace). Situatiile pot ajunge si mai controversate: Folosirea trupelor ,de sacrificiu’ sau permiterea desfasurarii unui atentat a carui planificare s-a descoperit prin spionaj pentru a nu desconfira sursa. Compromisul moral sub forma de tratat poate capata forme dintre cele mai diverse: de la banalul armistitiu cu un agresor, la agreearea unei coexistente sau chiar la amnistierea sau improprietarea sa in scopul de a-l determina sa ,schimbe partea’ (ducand astfel la situatia oarecum paradoxala in care o parte dintre cetatenii ,morali’ ajung sa serveasca un fost adversar). In mod clar, problema situatiilor in care se poate apela la un compromis moral precum si a limitelor sale fac obiectul unor norme morale in sine (i.e. Cine poate decide ca este ,mai moral’ ca anumiti indivizi sa fie obiectul unor imoralitati si nu altii? Cine decide cine sunt cei care decid?).

Din punctul de vedere al autorului, Moralitatea unui compromis moral este determinata de urmatorii factori: (i) caracterul strategic si militar al compromisului ce serveste ca arma in operatiunile militare (nu neaparat armate); (ii) caracterul minimal al compromisului realizat in raport cu necesarul atingerii obiectivelor; (iii) superioritatea vadita a telului final vizat prin operatiunile militare si sporirea puternica a probabilitatii de a-l atinge prin compromisul moral; (iv) intinderea minimala in timp si spatiu (asupra unui numar cat mai restrans de indivizi) a compromisului; (v) beneficiile rezultate din urma compromisului moral sa fie in totalitate utilizate in cadrul operatiunilor militare, fara ca restul populatiei (cea nesupusa compromisului, inclusiv cei care au avut puterea sa-l decida) sa traga foloase necorelate direct cu succesul operatiunilor militare impotriva agresorului (e.g. evitand situatia in care, un stat/o comunitate decide sa plateasca tribut un numar de cetateni – anual sau singular – urmand ca ei sa fie ,crutati’ – mai putin in situatia in care, de pilda, aceasta este o tactica pentru a castiga timp de inarmare) si (vi) comunicarea completa a adevarului despre si a *originii deliberative* care a stat la baza compromisului moral catre toate partile (inclusiv catre cei ,sacrificati’ prin compromis) imediat ce conjunctura militara permite acest lucru fara a aduce o atingere importanta operatiunilor in desfasurare (i.e. astfel, daca un stat decide sa ,sacrifice’ o

regiune sau o parte a cetatenilor sai ca parte a unui tratat, acestora va trebui sa li se explice clar si complet faptul ca ei au fost alesi pentru a fi sacrificati, de ce s-a intamplat asta si in ce mod se spera ca sacrificiul lor va contribui la succesul operatiunilor militare si infragerea finala a agresorului). Comunicarea catre indivizii care fac obiectul compromisului moral trebuie sa se produca indiferent daca acestia au acceptat sau nu sa fie obiectul acestui compromis. Preferabil este evitarea acestui gen de situatii prin stabilirea apriorica, prin consens, a manierei de decidera a celor „sacrificati” in eventualitatea aparitiei anumitor cirmustante. O problema teoretica in care compromisul moral joaca un rol central este Problema Troelului [11].

Intelegerea acestor realitati despre moralitate dezvolta capacitatea individului de a isi structura adecvat propriul cadru moral si de a dezvolta strategii si aliante potrivite pentru raspandirea unor norme morale, intelegand complexitatile comportamentului moral al celorlalti si provocările pe care implementarea unui astfel de cadru le intampina in contextul puterii militare a unor actori ce doresc infaptuirea unui cadru incompatibil.

PREMIZE COGNITIVE

In demersurile de a structura un cadru moral care sa poate constitui baza unei organizari sociale (de la nivel de grup la nivel de stat sau planeta), este esentiala intelegerea capacitatilor cognitive si premizelor morale ale fiecarui individ, putand astfel sa fie clasificat in una din urmatoarele categorii aproximative:

- Insuficient dezvoltat cognitiv – Un individ care, fie datorita varstei fragede, fie din alte motive, nu detine pe moment capacitatile cognitive fundamentale necesare intelegerii si operarii cu norme morale (e.g. preferand adesea simplitatea si constanta).
- Insuficient informat moralmente – Un individ care, desi are capacitatile cognitive fundamentale intr-o masura suficienta, datorita educatiei, lipsei reflectiei, dezinformarii sau alte cauze, si-a dezvoltat sau sustine un cadru moral incompatibil cu cel propriu, datorita unor contradictii inerente sau unor premize false (e.g. *moralitatea bazata pe neintelegerea realitatii*) de care nu era constient. Un astfel de individ poate fi adus, prin mai multa sau mai putina educare, in mod legitim la stadiul de „Suporter Constient” sau „Adversar constient”.
- Dezinformat despre realitate – Un individ care, desi impartateseste in mod sincer si constient un cadru moral compatibil cu cel propriu, datorita perceptiei eronate despre realitate, considera ca materializarea lui este sustinuta de alti actori decat in realitate sau se produce in alte situatii decat cele reale (e.g. doua persoane care ambele sunt adepti ai principiului moral al democratiei, pot crede una ca aceasta este sustinuta activ de SUA si alta de Coreea de Nord – cel putin una dintre ele putandu-se afla in eroare). Un astfel de individ poate fi

cooptat si adus la nivel de „Suporter Constient” prin sporirea intelegerii realitii inconjuratoare a acestuia. Acest demers este, in practica, mult mai dificil decat cel de a educa un individ insuficient informat moralmente, deoarece probarea falsitatii unor convingeri despre comportamentul unor actori reali se loveste de mult mai multe piedici (e.g. insuficienta surselor de date, decredibilizare unora, evolutia politicii editoriale ale aceleasi surse, convingerile inradacinate ale subiectului, etc.) decat probarea falsitatii unei convingeri teoretice (care, asemenea unei demonstratii matematice poate fi infirmata tot prin exemple teoretice). In general, trecerea de la stadiul de dezinformant la unul ,mai’ informat presupune existenta unui nivel mai ridicat de inteligenta si a unor trasaturi cognitive mai puternice decat cel necesar pentru intelegerea realitatii direct. Multe persoane ajung sa fie suficient informate despre natura reala a unei situatii sau a unei stari cu mult timp dupa ce capacitatea de a actiona pe baza acelor informatii a disparut (e.g. la batranete, dupa consumarea operatiunilor militare sau dupa incheierea procesului electoral). Cum actorii imorali au tentinda sa isi justifice actiunile printr-o anumita forma de moralitate (e.g. fie eroare de fapt, prostie, compromis moral sau adoptarea unei valori secundare ca primare) sau sa le proiecteze ca fiind limitate la un grup restrans (e.g. a pretinde ca doar un angajat a actionat abuziv in cadrul News of The World in loc de a admite o cultura sistemica a ilegalitatilor [47], o persoana de buna credinta, ce acorda cu larghete beneficiul indoielii, are mari sanse de a esua se sesizeze reaua credinta a altora in timp util. Ea poate ajunge chiar sa devine reticenta tocmai catre un agent educativ care ii evidentiaza, in mod emfatic si manifestand o anumita urgenta, o realitate care este profund diferita de convingerile sale anterioare. In ciuda acestor dificultati, aceasta categorie de indivizii este deosebit de relevanta intr-un demers social si poate fi transformata prin diferite strategii, inclusiv prin mijloace segmentata bazata pe mijloace de comunicare in masa.

- Suporter real – Un individ care are un cadru moral compatibil cu cel propriu si o perceptie corecta (sau suficient de corecta) a realitatii este un suporter real al modelului social dorit. Este de dorit ca cei mai multi indivizii (si mai ales cei mai puternici) sa se incadreze in aceasta categorie, fie si doar pentru a spori sansele de succes.
- Suporter aparent – Un individ care sustine actiunile propuse in scopul realizarii cadrului moral datorita unei intelegeri inadecvate a acestuia sau a realitatii este un suporter aparent. Acesta poate adera la demersurile de schimbare sociala pentru un anumit timp, dar daca este in mod real in dezacord cu cadrul moral ce se doreste impus (e.g. un individ puternic fizic dar subdezvoltat intelectualmente s-ar putea sa fie adeptul ,legii junglii’ si totusi sa nu inteleaga incompatibilitatea cadrului moral deziderat cu acesta) sau realizeaza discrepanta intre realitate si perceptia sa despre ea (e.g. un debil realizeaza ca intr-o societate meritocratica e putin probabil ca lumea sa il respecte pentru inteligenta sa) va renunta sa sustina demersurile si va ,trada’. Este esential ca oamenii care iau parte la un demers de schimbare sociala sa poata diferentia corespunzator intre Suporterii

real si cei aparenti.

- Adversar constient – Un individ care, desi intelege corect realitatea sustine un cadru moral lipsit de contradictii (si in perfecta consonanta cu realitatea factica) ce este incompatibil cu cel propriu, in masura in care tine la impunerea acestuia, este un adversar constient. Desi convingerile, dezideratele si aspiratiile oamenilor evolueaza in timp, conform principiului ca la moralitate se adera, in masura in care un individ, in mod sincer, sustine o ideologie contrara demersurile acestuia vor contraveni intereselor proprii. Este demn de remarcat ca, cel mai des (autorul ar specula ca in 95-98% din cazuri), o persoana clasificata drept adversar constient nu are, de fapt, aceasta calitate. Cel mai des se afla in una din primele 3 stadii. Este de asemenea foarte probabil ca insasi persoana care apreciaza sa se gaseasca pe unul din aceste 3 stadii si, desi se considera pe sine (sau pe celalalt) un Adversar constient, in urma educatiei (de sine sau a celuilalt), perceptia acestei calitati sa fie inlaturata.

Premize cognitive

Pentru ca un individ sa aiba capacitatea sa dezvolte un cadru moral coerent si suficient de sofisticat si, mai important, sa isi ajusteze prompt acest cadru la schimbarile mediului inconjurator, el trebuie sa manifeste anumite capacitati cognitive, suficient de pronuntate. Printre cele esentiale se numara:

- Memoria: O capacitate puternica a individului de a-si aminti evenimentele si trairile din trecut este esentiala pentru a putea rationa moral atat la nivel teoretic, cat si pentru a aprecia aderenta istorica a diferitilor actori la o anumita norma morala. Doar in acest fel individul va putea depasi ideile si ideologia ,la moda' intr-un anumit moment de timp si intelege substratul real al lucrurilor. Memoria de lucru este importanta doar in masura in care ea contribuie la inteligenta si gandire abstracta.
- Gandirea abstracta: Capacitatea moderata spre avansata a individului de a conceptualiza, abstractiza (dar si particulariza ulterior), de a separa ceea ce este relevant de ceea ce este (cel putin pe moment) comun, de a realiza substitutii, rescrieri si de a opera cu modele care depasesc sfera concretului este vitala. Fara aceasta, persoana se va gasi in imposibilitate de a aplica vreun principiu moral mai sofisticat decat ,ceea ce simte ca e bine' pe moment, si cu mare probabilitate va fi imposibil sa pastreze o coerenta sau sa inteleaga cand contextul moral in sine sufera schimbari.
- Suprea-eul desavarsit: Capacitatea de autoanaliza – de intelegere de sine este poate la fel de importanta (pe alocuri poate chiar mai importanta) decat gandirea abstracta. Ea asigura individului abilitatea de a ,fii sincer cu el insusi' si a discerne intre situatiile in care un comportament este *moral* (conform cu propriul context moral), *bun* (la modul generos, altruist, milos) sau *convenabil* (in sensul ca ii satisface interesele). De asemenea este vital ca acesta sa isi poata constientiza impulsurile, cauzele lor si sa isi inteleaga nevoile si aspiratiile. In acest fel procesul reflectiv, autoactualizator intern poate demara. Ajustarea

contextului moral la realitate si intelegerea *ramasitelor trecutului* este facilitata de un supra-eu bine dezvoltat. De remarcat ca si persoane al caror temperament favorizeaza primalitatea eului (sanguinic, coleric) pot indeplini aceasta cu usurinta conditie, in masura in care, in suficiente momente fac demersul constient si riguros de introspectie – demers care le sta in putere.

- Suficient respect de sine: Respectul de sine – intr-o doza satisfacatoare (cel putin usor sub moderata) – favorizeaza obiectivitatea introspectiei si minimizeaza efectele *rationalizarii*, imbunatatind, de asemenea, calitatea introspectiei si puterea de concentrare. Chiar o persoana se devalorizeaza moderat sau gaseste anumite aspecte ale propriei persoane perfectibile, in masura in care acele ganduri nu primeaza in universul psihic individual poate indeplini aceasta conditie. Unele persoane care exceleaza la o parte din celelalte calitati sunt capabile de moralitate ridicata chiar daca nu indeplinesc corespunzator conditia respectului de sine.
- Fluiditatea erosului: Fluiditatea erosului reprezinta capacitatea de a retrage investitia afectiva acordata unei idei sau construct psihic, in mod cat mai nedureros, eficace si prompt, *fara ca intensitatea emotiilor, inainte de a fi retrase, sa fie fost afectata*. Situatiile morale presupun adesea rezolvarea unor impulsuri contradictorii, fie inerente situatiei in sine (e.g. [11]), fie rezultate din contradictii emotionale intre diferite investiri afective (e.g. observarea unei persoane care se bucura anterior de respect – e.g. un parinte – comitand un act considerat de individ ca imoral). Intregul *proces cognitiv al moralitatii* (in special invatarea si renuntarea la *ramasitele trecutului*) presupune schimbare perpetua, mai ampla sau mai restransa. Astfel, adesea ideile care, in trecut, beneficiau de o investitie afectiva substantiala (i.e. erau valorizate, pretuite – iubite – cu putere) se impun a fi abandonate in lumina unor revelatii (inclusiv rezultate din rationamente interne) sau schimbari ale realitatii inconjuratoare. O minima fluiditate a erosului (minima raportata la perceptia autorului cu privire la ‚media’ acestei calitati in societate) este importanta pentru a ‚cruta’ individul de suferinta renuntarii la ceva ce odata a indragit puternic in momentul in care devine irelevant. Aceasta ‚crutare’ este importanta deoarece multi indivizi (in deosebi cei a caror tarie de caracter este mai slaba), pusi in situatia unor experiente dureroase repetate, la un moment dat vor obosi si isi vor crea niste mecanisme psihice interne care sa ii limiteze sa ‚alunece in gandire’ spre ideile care le-ar putea genera suferinta. Fluiditatea erosului este o premiza esentiala si a gandirii libere – a capacitatii de a lua in considerare idei, alternative diverse, de la cele mai predispuise la a genera sentimente de vinovatie (e.g. a lua in calcul si a explora psihic, intern, pe depin varianta comiterii unei crime pasionale inainte de a o respinge ca imorala) la cele la care subiectul ‚nu indrazneste sa spere’ (e.g. a capata putere in stat si a schimba profund societatea; sau a-si ingadui o iubire imposibila sau nepotrivita). Fluiditatea erosului este capatata ca urmare a unui demers psihic autoeducativ deliberat si constient, ea venind adesea in contradictie cu arhaicul *principiu al constantei*. Totusi efortul merita!
- Interiorizarea fara asumare: Cati dintre dumneavoastra au inteles sau au

capacitatea de a intelege pe deplin o stare psihica complexa si dureroasa descrisa de o alta persoana (e.g. ipotetic: situatia unei mame de 58 de ani care a fost martora unei crime comise de sigurul ei baiatul ei asupra sigurei ei fiice)? Oare cat indivizi reusesc sa inteleaga si sa dezvolte intern, psihic toate nuantele trairilor cu care trebuie sa se fi confruntat acea persoana... sa perceapa complet si veridic *cadrul mental* al acesteia? Dintre acestia, cati reusesc acest lucru fara ca emotiile sa ii covarseasca pe ei insisi? (e.g. in exemplu de mai sus, cu toate ce inteleg trairile mamei, sa nu fie ei insisi cuprinsi de frustrare, deznadesde sau revolta – desi sa le poata intelege). Capacitatea de a interioriza fara a asuma (sau „empatia rece”) este o abilitate cognitiva evoluata prin care o idee... o situatie... este reprodusa, dezvoltata si inteleasa complet intern, fara ca ea sa ajunga sa se confunde cu propriul eu sau sa genereze reactii nemediate de constient. In acest fel, nu doar ca situatii reale pot fi apreciate (si intelese emotional) complet, fara riscul de ,a pierde mintile’, dar si situatii ipotetice (eventuale rezolutii morale) pot fi dezvoltate intr-o anumita parte a psihicului si ,intoarse pe toate partile’ fara ca acest proces sa fie epuizant sau imposibil de efectuat riguros de catre subiect. De remarcat diferenta dintre ,empatia rece’ si simpla detasare afectiva (prin care subiectul intelege faptele si situatiile dar se detaseaza afectiv de ele – refuza sa inteleaga emotiile sau sa ia in considerare aceste aspecte ale situatiei). O capacitate de asumare interiorizare fara asumare elementara este necesara pentru buna desfasurare a *procesului cognitiv al moralitatii*. Ea permite ,punerea in balanta’ (aprecierea, evaluarea) unei idei, inclusiv de schimbare a propriului context moral fara ca aceasta tentativa sa fie perceputa psihic, intern ca ,o ingerenta’, ,un atac’ sau ,o interferenta straina’.

- Inteligenta moderata: O doza cel putin moderata de inteligenta (in sensul de capacitate de rezolvare de probleme, *g* [48]) este esentiala atat in a putea intelege ,demonstratiile’ – rationamentele morale odata ce ii sunt explicate unui subiect cat si pentru a putea face fata unor situatii noi, dar a caror rezolvare morala este deductibila din normele generale ale contextului moral individual. Cu cat un individ manifesta mai multa inteligenta, cuplata cu celelalte capacitati mentionate, cu atat el va intelege realitatea mai rapid si mai veridic si va putea discerne intre adevar si aparente.
- Tarie de caracter elementara: O doza cel putin minimala de tarie de caracter va permite subiectului ,sa fie sincer cu el insusi’ si sa evite sa *rationalizeze* o imoralitate pe motivul ca ii este convenabila, ca prevenirea ei ii depaseste fortele sau ca insasi aderarea la o anumita norma morala il poate expune la riscuri.
- Creativitate?: O trasatura umana deosebit de utila economic si social – creativitatea – nu este in mod obligatoriu necesara in acest caz. Desi utila pentru a gasi solutii ingenioase la dileme morale (de a gasi ,alta cale’), ea poate lipsi in mare parte, in masura in care subiectul este suficient de inteligent si are celelalte abilitati necesare pentru a intelege o demonstratie sau un rationament cand ii este prezentat in detaliu.

In eventualitatea in care o persoana prezinta o dezvoltare insuficienta a vreuneia din aceste capacitati elementare (N.B.: nivelul de performanta trebuie sa fie doar satisfacator, nu neaparat stralucit – desi cu cat mai mult cu atat mai bine), se impune ca ea sa fie antrenata corespunzator pentru a o dobandi, inainte de orice tentativa de cooptare sau speranta ca ar intelege sau adera in mod sincer la un cadru moral de natura celui propus.

De remarcat ca, pe langa toate aceste capacitati (care reprezinta, in esenta, doar un potential) subiectul trebuie sa aiba disponibilitatea (poate chiar dorinta, nevoia) de a le folosi efectiv – in particular el trebuie sa acorde suficient timp si energie procesului de reflectie (de meditatie) intern.

Toate capacitatile cognitive elementare, inclusiv inteligenta, pot fi dezvoltate si cultivate pe parcursul vietii, preponderent prin autoeducare si reflectie (meditatie). Astfel, chiar daca o parte sunt puternic determinate ereditar sau de viata timpurie (poate doar prenatala), in absenta unei afectiuni medicale propuntate ele pot fi cultivate satisfacator independent de circumstantele individuale.

Orice persoana care indeplineste premisele cognitive enuntate anterior la nivelul precizat poate fi antrenata cu succes intr-un proces moral si, prin educatie, fie adusa in stadiul de ‚suporter real’ sau in cel de ‚adversar constient’.

IERARHIZAREA NORMELOR MORALE. VALORI MORALE ELEMENTARE.

Cel mai adesea raspunsul unui individ la intrebarea ‚dar de ce e bine (moral) asa?’ consta in enuntarea unei anumite norme morale. Daca interogarea continua cu ‚dar de ce norma x este valabila?’, subiectii care indeplinesc premisele cognitive mentionate anterior si care acorda cateva momente de reflectie, probabil vor raspunde facand apel la o serie de *convingeri* (modele ale realitatii) si *norme morale de rang inferior*, care, luate impreuna genereaza norma in cauza. Alte ori, in conformitate si cu idea ca *la moralitate se adera*, anumite percepte morale vor putea fi justificate doar prin argumentul ‚asa este moral fiindca asa consider eu ca este moral’.

In continuare sunt prezentate o serie de norme morale specifice diferitelor niveluri ierarhice de stratificare, considerate de autor esentiale sau importante pentru orice individ parte a unei societati libere si democratice (in sensul prezentat in [49]). Cele mai multe pot parea ‚de bun simt’ sau ‚subintelese’ pentru o gama larga de cititori. Totusi, explicitarea lor este importanta. Cu cat straturile avanseaza (de la zero in sensul pozitiv), cu atat este mai facila ‚convertirea’ unui subiect in mod legitim (prin persuasiune). Pentru stratul primordial autorul este de parere ca indivizii care nu dezvolta in mod independent aceste valori se situeaza dincolo de capacitatea de ‚a fi convinsi’ de altcineva sa le adopte in mod sincer.

Valori morale primordiale (stratul 0)

1. **Valorizarea Adevarului:** Convingerea ca realitatea factica, veridica (numita uneori stiintifica) primeaza in fata dezideratelor, perceptiilor anterioare si ca ea reprezinta singurul temei al oricarei norme morale (atat ca dezvoltare cat si ca aplicare). Cunoasterea si intelegerea realitatii (interne si inconjuratoare) se schimba, bineinteles, in timp si de la o generatie la alta. In temeiul acestei norme morale mai important decat a valoriza ‚adevarul absolut’ este poate a admite si aprecia momentul cand o convingere este infirmata de probe experimentale, conform *Metodei Stiintifice* [50]. Ea permite raportarea la intelegerea stiintifica de moment a realitatii si, pastrand flexibilitatea, impune principiul „Afirmatii extraordinare necesita dovezi extraordinare” (Marcello Truzzi) [51] si acorda importanta si Lamei lui Occam [52]. De asemenea, aceasta norma impune ca orice actiune sau catalogare bazata pe neadevar constituie o imoralitate. La fel si actiunea unui agent de a pretinde un comportament moral de la un tert invocand o argumentatie *despre care stie ca este nereala*. O serie intrega de alte situatii sunt intuitiv intelese ca decurgand din aceasta norma a valorizarii adevarului.
2. **Modularitatea si Obiectivitatea:** Separatia ferma dintre *ce este moral*, *ce este bun* (e.g. generos, milos, etc.) si *ce este convenabil* precum si alte elemente ce tin de aprecierea obiectiva a unei situatii. Desi individul poate valoriza *bunatatea* ca norma morala in sine, este esential ca acesta sa fie obiectiv in a intelege separarea dintre ea si alte norme morale (e.g. sa evite sa cada prada imboldului de a judeca faptele unui criminal calculat, rational si constient ca fiind mai putin imorale pentru simplul fapt ca, ulterior prinderii sale sau inainte de aceasta, a comis si acte de bunatate; desi bunatatea in sine ii poate spori ‚perceptia morala’ [daca subiectul o valorizeaza in particular], acest fapt trebuie sa nu intervina in aprecierea retroactiva a moralitatii celorlalte fapte).
3. **Axioma Liberului Arbitru:** Ideea cum ca formele de viata suficient de evolute (in care obligatoriu trebuie inclusi actorii morali) au capacitatea de a face alegeri si sunt responsabile moralmente pentru faptele comise prin vointa proprie. Aceasta idee nu contravine obligatoriu fatalismului sau tezei cum ca universul ar fi determinist sau ca oamenii ar fi ‚niste masini de calcul’. Ea poate fi privita ca sustinand ca ‚indiferent daca universul este determinist sau nu’, actorii sunt responsabili moralmente pentru propriile decizii, in masura in care dispun de capacitatea de actiune (i.e. nu sunt incapacitati).
4. **Separatia dintre moralitatea unei situatii si datoria morala de a intervenii:** Convingerea ca simpla capacitate a prevenirii o imoralitate sau de a comite un act moral, in mod oportunist (e.g. intamplator) nu decurge automat din aderarea la un anumit percept moral (e.g. chiar daca cineva este martorul unei tentative de jaf, acest lucru nu presupune – in mod obligatoriu – ca a nu interveni este

imoral, chiar daca ar avea capacitatea de a o face). Raspandirea propriul context moral, precum si aderarea la acesta pot face obiectul unei strategii mai ample care sa nu impuna interventii oportuniste. Este de asemenea posibil ca raspandirea propriul context moral sa nu prezinta neaparat o prioritate sau sa faca obiectul unei ‚obligatii morale’ in sine, subiectul limitandu-se la a avea anumite convigeri morale si a le respecta in mod individual.

5. **Efortul sustinut pentru conformarea cu propria moralitate:** Demersul (adesea constient) al subiectului de a se conforma propriilor percepte morale (care pot fi diferite de cele declarate) in ciuda impulsurilor de moment. Chiar daca, din diferite motive, complianta cu propria moralitate nu este mereu de 100% subiectul *este dator moralmente* sa faca un efort sustinut pentru a o spori. Acesta nu presupune neaparat autopedepsirea sau invinovatirea in cazul abaterilor (mai ales in afara situatiei in care acestea ar conduce la o complianta viitoare mai mare) dar exclude varianta complacerii cu imoralitatea propriei persoane sau rationalizarea. Acest efort include si *reflectia corespunzatoare si suficienta pentru a aprecia o situatie de moralitate* (spre deosebire de actionarea din impuls sau din obisnuita), *actualizarea contextului moral* ori de cate ori realitatea (interna sau externa) o impune sau o sugereaza (inclusiv retroactiv, dar in mod obiectiv), precum si desfasurarea constienta si sustina a *procesului cognitiv al moralitatii* in genere.
6. **Dezideratul pentru actualizarea continua a cadrului moral:** Actualizarea perceptelor morale in concordanta cu evolutia cunoasterii, societatii sau individului. Capacitatea de a intelege momentul in care normele morale ale trecutului s-au schimbat si a face clar distinctia intre nerespectarea unei norme morale ca urmare a actualizarii contextului moral si nerespectarea din alte cauze. Evitarea schimbarii cadrului moral prin *rationalizare*, doar pentru a-l face *convenabil*.

Valori morale elementare (stratul 1)

7. **Tratarea unitara a grupului interior (ingroup):** Universalitatea si impersonalitatea normelor morale aferente grupului interior [6]. Acest principiu presupune, esentialmente, sa nu fie dezvoltate norme morale ‚speciale’ pentru o parte a grupului interior (cum ar fi propria persoana) care sa fie aplicabile doar lor in mod arbitrar (N.B.: Aceasta practica este adesea rezultatul *rationalizarii*). El permite totusi definirea unor trasaturi ale unor situatii sau conjuncturi in care se pot gasi membrii grupului interior care, prin insasi natura lor pot limita practic (pe moment cel putin) aria de cuprindere a unui percept (inclusiv prin norme ‚partinitoare’ ca: cel mai fortos fizic dicteaza asupra celorlalti). Important este ca subiectul *sa fie sincer cu el insusi* si sa fie convins intern de valoarea unui percept chiar si in situatia in care el ar ajunge sa il defavorizeze (si aceasta convingere sa porneasca din valorizarea normei in sine si nu din siguranta ca realitatea face imposibila ca ea sa devina defavorabila). Se observa, de

asemenea, ca ea trateaza doar cu grupul interior, permitand astfel (la acest strat) situatia in care grupurile exterioare sunt tratate complet diferit, mergand pana la a le privi drept resurse (e.g. sclavi, surse de alimente, etc.). In temeiul acestui principiu, este esentiala ca definitia si granitele grupului interior sa fie obiectiv si clar explicitate si sa nu faca obiectul unor ajustari retroactive datorate rationalizarii. Este perfect posibil, la nivel teoretic, ca pentru un individ grupul interior sa fie alcatuit doar din el insusi (un individualist ‚perfect’), desi aceasta situatie este necomuna in practica. Acest principiu poate fi inteles intuitiv prin dictonul „trateaza cu aceeasi moneda” sau „fii impartial”.

8. **Toleranta la diversitate:** Absenta unui imperativ moral universal (aplicabil in orice situatie) de a intervenii pentru a curma (termina) existenta sau manifestarea unor norme morale diferite de cele proprii, atat in cadrul grupului interior *cat si in cele externe*. Chiar daca subiectul poate considera anumite norme morale „fundamentale” ca fiind important a fi impartasite la nivel universal, acesta nu va considera imperativ (i.e. de datorita lui morala) sa intervina automat pentru a le raspandii sau a asigura complianta la ele in randul celor care nu inteleg sa le adopte (fie pe moment, fie permanent), in deosebi in masura in care aceste fenomene nu afecteaza direct si suficient de puternic pe subiect (afectarea prin simpla constiinta a existentei unei imoralitati – i.e. „o abatere de la puritate” nereprezentand un caz de putere suficienta). In temeiul acestei valori, persuasiunea sau educarea in scopul ‚converitrii’ voluntare a celor vizati (in principal prin comunicarea de informatii) este permisa, in schimb constringerea, incapacitarea sau orice alte actiuni menite sa convinga prin alte mijloace decat constientizarea respectivele persoane sa adere sau se conformeze nu sunt permise.
9. **Deschiderea la dezbatere si flexibilitatea:** Disponibilitatea individului de a lua in calcul noi idei si valori morale diferite de cele proprii si de a-si actualiza cadrul moral in eventualitatea in care acest lucru se impune sau este dorit. Simpla valorizare puternica a unui percept moral nu este un motiv suficient pentru a refuza (formal sau in fapt) dezbaterea si explicitarea *originii deliberative* (inclusiv prin prezentarea premizelor si normelor morale de baza) sau punerea acestora la indoiala pe baza unor noi informatii factice sau unor perspective diferite. In acelasi timp, diluarea (i.e. ajustarea, slabirea) a unui percept moral din simpla dorinta de conformitate sau de consens (sau din temerea de represalii) nu este vizata de acest percept si contravine puternic *valorizarii adevarului*. Norma se aplica atat grupurilor interne cat si celor externe.
10. **Ierarhizarea valorilor morale:** Intelegerea diferita a gravitatii incalcarii unei norme morale de nivel (strat) inferior fata de una de nivel superior. In special in contextul *diversitatii valorilor morale secundare*, este important ca subiectul sa discearna intre, spre exemplu, o devalorizare a adevarului sau o tratare ‚cu dubla moneda’ si refuzul de a purta val sau de a se inchina la trecerea pe langa o biserica.

Valori morale subintelese (stratul 2)

11. **Libertatea constiintei si respectarea sanctitatii individuale:** Abtinerea de la tentative de a interveni asupra mediului psihic intern al unei persoane din grupul interior, prin orice mod care circumventeaza vointa sau constientul sau (e.g. prin interventii chirurgicale, interferente electromagnetice sau implanturi). Acest percept include si abtinerea de la manipulare ilegita (bazata pe comunicarea de neadevaruri sau conditionare subcontinenta de tip Pavlovic – i.e. pedepsirea unei gandiri ‚neadevate’ in moduri care nu sunt depistate de constient cu scopul de a altera insasi esenta individuala a subiectului fara ca acesta sa realizeze). Efecte subconstiente inerente unei interactiuni obisnuite, normale, complet observabile de catre subiect (cum ar fi efectul livrării unui mesaj de o persoana atragatoare sexual pentru acesta) nu sunt vizate de aceasta norma. De asemenea, coercitia generala nu este nici ea vizata, in masura in care ea vizeaza nivelul constient (e.g. nu constituie imoralitate, in sensul acestui percept, fapta de a tine un pistol incarcat la capul unui subiect si a-l informa despre faptul ca, daca nu isi modifica contextul moral, va fi impuscat).
12. **Judecarea faptelor deasupra convingerilor:** Comiterea unei fapte care constituie o imoralitate reprezinta singurul temei al responsabilitatii morale. Simpla detinere a unor valori morale diferite, incompatibile sau aflate in contradictie cu un anumit principiu moral (atata timp cat el este totusi respectat in practica) nu constituie motiv pentru actiuni preventiv-corective. Nu exista asa ceva ca ‚a pacatui cu gandul’ (in afara cazului in care gandul a constat in punerea in miscare a unui plan efectiv pentru infaptuirea unei imoralitati).
13. **Inglobarea Riscului:** Judecarea deciziei unui actor pe baza riscului suplimentar indus (sau care s-a dorit a fi indus) prin fapta sa si nu doar a rezultatului efectiv produs (sau care s-ar fi putut produce). Inducerea unui risc suplimentar se poate produce inclusiv prin punerea victimei intr-o situatie in care o alta persoana va comite o imoralitate asupra ei sau prin permiterea acestei tert persoane sa actioneze in ciuda unei obligatii morale contrare (e.g. A dezvalui detalii despre traseele sau domiciliul unei persoane catre un asasin platit sau catre altcineva dornic de razbunare). Astfel, nu se va putea justifica punerea, cu vinovatie a victimei in stare de pericol, prin caracterul imoral al faptei comise de tert (i.e. nu se va putea presupune ca toti vor adera la principiile morale si ca le vor respecta).
14. **Fondul bate Forma:** Indiferent de conventiile cu privire la mijloacele probatorii sau conditii de forma referitoare la o situatie de moralitate, continutul efectiv al ei (ceea ce s-a intamplat in realitate) primeaza (*Un caz particular de Valorizare a Adevarului*). Evident, acest lucru se produce in masura in care este cunoscut continutul faptic (fondul). Acesta norma nu impune, in mod obligatoriu ca un individ sa nu sufere repercursiuni ca si cum fapta s-ar fi intamplat asa cum este

prezentata in ,forme’. Doar ca aceste repercursiuni nu pot sureveni (fi justificate moral) prin comiterea de catre subiect a faptei ca si cum ea s-ar fi produs in realitate (e.g. O persoana care si-a comunicat parola personala unui tert facilitand acestuia impersonarea sa si comiterea unei imoralitati grave in mediul virtual nu va fi responsabil (culpabil) efectiv pentru faptele acestui tert ci, in masura in care fondul este dezvaluit *prin orice mijloace*, doar pentru fapta de a fi dezvaluit parola – pedepasa putand totusi a se confunda cu cea pentru fapta comisa de terta, desi aceasta reprezinta un caz distinct).

Valori morale curente (stratul 3)

15. **Noninterferenta si respectul sanctitatii individului:** Abtinerea de la interferenta neconsimtita in activitatile, starea sau asupra altor indivizi din grupul interior, in afara cazului prevenirii, pedepsirii sau altminteri in legatura cu incalcarea grava (sau insemnata) *de catre acestia* a unei norme morale de mare importanta. Acest principiu reprezinta poate prima norma morala pentru care, in stadiu actual de evolutie al fiintei umane, se pot gasi *adversari sinceri*, care sa nu o impartaseasca si fata de care sa fie imposibila o argumentare suplimentara a justetei ei bazate pe reductie logica (neexcluzand totusi varianta in care ei sunt expusi la diferite argumente care ii pot determina sa decida sa o adopte constient). Detalii suplimentare (cum ar fi in care situatii din cele in care interventia este dorita doar de o parte din indivizi si neconsimtita de altii se justifica – este morala – infaptuirea ei) nu sunt vizate in mod explicit de aceasta norma, ele fiind fie intelese intuitiv, fie facand obiectul unor norme de strat superior. Acest percept moral are valoare in deosebi pentru situatiile ,alb sau negru’ chiar si in absenta unei explicatii exhaustive in acest strat. Cazul persoanelor fara capacitate de actiune (e.g. copiii) nu este acoperit.
16. **Consimtamantul informat:** Convingerea ca un consimtamant manifestat de un individ fata de o actiune sau interventie a altuia are valoare (produce efecte) doar in masura in care el este unul informat. Astfel, cel care consimte trebuie sa detina toate informatiile relevante legate interventia consimtita sau chestiuni conexe, sau in genere, orice ar fi de natura sa altereze decizia de a consimti. Cum insasi cunoasterea si intelegerea realitatii sufera modificari in timp si cum, de asemenea, nivelul de cunostinte si informatii difera de la individ la individ, se considera urmatoarele: Un individ este moralmente absolvit de responsabilitatea obtinerii unui consimtamant informat de la un altul, in masura in care cel care consimte este perfect constient si intelege in totalitate *cadrul mental* al celui care solicita consimtamantul pana in cele mai mici amanunte (inclusiv ce crede el ca ar crede primul, s.a.m.d.) *relevante deciziei de a consimti*. Astfel, chiar daca consimtamantul se intemeiaza pe o falsitate, cel care l-a obtinut se afla in moralitate din aceasta privinta in masura in care nu era constient de existenta convingerii false a celui alt sau constient fiind i-a comunicat parerea lui cum ca ar fi falsa (chiar daca primul nu l-a crezut).

17. **Justetea peste bunatate:** Caracterul primar (prioritar) al respectarii principiilor morale de baza (straturile inferioare) – considerate ca tinand de justete, dreptate –, deasupra oricaror altora, inclusiv bunatatea in raporturile cu tertii. Calitatea unui om de a fi bun, generos, bland, iertator, loial, agreabil, prietenos sau orice alte valori morale pe care subiectul le valorizeaza sunt irelevante in aprecierea (sau gasirea de circumstante atenuate) unei incalcari a normelor morale referitoare la dreptate, justete, in speta cele de nivel inferior (ca valorizarea adevarului, libertatea constiintei sau noninterferenta). Chiar daca subiectul poate, in raporturile strict personale cu respectivul individ, sa tina cont de aceste calitati (in orice masura doreste), in aprecierea si raspunsul la comiterea unei imoralitati de justitie fata de tertii care insista asupra acestui principiu, existenta altor calitati valorase (ca bunatate) in persoana celui care a comis imoralitatea nu va avea nici o relevanta. Evident, situatiile in care atingerea adusa valorii justetii este minimala, indoielnica sau improbabila combinate cu amploare ‚bunatatii’ unei actiuni fac obiectul judecatii bunului simt si, din perspectiva acestui strat nu necesita tratament special.
18. **Lipsa expectatiei de complianta universala:** Nu se va putea presupune sau actiona ca si cum toti actorii se vor comporta moral, sau vor incerca sa se comporte moral (sa actioneze cu buna credinta), chiar daca au consimtit sau au declarat liber acest lucru. Aceasta realitate va fi considerata *informatie publica* („common knowledge”).

Valori morale superioare (stratul 3)

19. **Acordul unanim, aprioric ca singur temei al pretentiei de comportament moral:** Singurul temei prin care un grup sau un individ poate fi, in mod moral, apreciat ca fiind imoral ca urmare a incalcarii unui percept este aderarea acestuia in mod liber si individual la respectivul percept anterior comiterii faptei. Astfel, o decizie despre ‚ce este moral’, adoptata cu o majoritate oricat de covarsitoare nu este opozabila celor care nu au consimtit (informat) sa adere la ea. Aceasta nu presupune ca asupra respectivul nu pot fi impuse respectivele norme de comportament sau fi pedepsit pentru incalcarea lor, ci doar ca el nu are nici o *datorie morala* in a le respecta decat in situatia in care a fost aprioric de acord cu ele. Acest acord trebuie sa fie real si sincer. Daca din orice motiv el nu a fost sincer (e.g. a fost obtinut prin constrangere sau prin cooptare), individul nu poate fi considerat a avea vreo datorie morala. Efectiv, acest principiu face distinctia intre *moralitatea de pretinde respectarea unui principiu* si *puterea de a impune respectarea sa*.
20. **Realismul:** Diferentierea situatiilor in care incalcarea (sau respectarea) anumitor norme morale este datorata unor factori diferiti (de la *compromis moral* la *renuntarea la moralitate*). Capacitatea de a pune in balanta si aprecia obiectiv importanta relativa a ‚balansarii’ anumitor percepte morale si impactul produs de primalitatea unuia asupra altuia in infaptuirea dezideratului general al moralitatii.

Pastrarea proportiilor si evitarea generalizarii excesive (e.g. „nimic nu e moral pe lume; toti sunt oameni si au hibe” sau „un sistem moral perfect este ,imposibil de atins’, asa ca unul complet amoral este ok”).

21. **Respectarea normelor convenite unanim de actiune si actualizare a cadrului moral social:** In contextul diversitatii valorilor morale, al ambiguitatii unor situatii concrete, al sporirii cunoasterii si schimbarii realitatii, pentru o buna coexistenta sociala, respectarea normelor privitoare la limitele morale de actiune anterior convenite si consimtite. Astfel, chiar daca o situatie prezinta anumite particularitati sau o revelatie face ca un anumit percept moral sa fie depasit, maniera de revizuire colectiva a cadrului moral trebuie respectata. In speta, subiectul in cauza trebuie sa informeze in mod corespunzator pe ceilalti despre noile realitati, straduindu-se sa actioneze conform cu maniera anterior convenita pentru astfel de situatii (in masura in care au fost prevazute). Pana la indeplinirea acestor formalitati are, in mod tipic, datoria morala de a se conforma, fata de cei care o doresc, vechilor principii „in vigoare”. In situatia in care, in urma prezentarii noi stari de fapt, actualizarea principiilor morale este refuzata nejustificat (chiar daca cu buna credinta) sau conditiile de forma nu se justifica a fi indeplinite in lumina noilor realitati, individul este absolvit de imperativ compliantei la vechile norme, din momentul in care a comunicat retragerea acordului sau.
22. **Rezonabilitatea:** Intelegerea faptului ca toate perceptele morale (acestea si cele particulare) sunt definite mai mult sau mai putin vag, acoperind complet sau mai putin complet multimea conjuncturilor concrete ce pot apare, existand adesea zone de contradictie aparenta sau efectiva, de mai mica sau mai mare amploare, aferente unor situatii mai rar sau mai des intalnite. Desi respectarea simultana a tuturor perceptelor specificate in aceste sectiune este importanta (si, in opinia autorului, fezabila) tendinta de aderenta rigida la *forma* lor poate constitui o piedica in sine in respectarea fondului - spiritului - lor, de catre actori actionand cu buna credinta (e.g. principiul *consimtamentului informat* poate fi exploatat de catre actori de rea credinta, intr-un proces parlamentar spre exemplu, pentru a intarzia sau impiedica luarea unor hotarari, pretinzand ca implicatiile lor sunt insuficient cunoscute – e.g. ca nu a avut loc o dezbatere suficienta -, cand de fapt, ele sunt perfect intelese dar in contradictie cu interesul personal al respectivilor). De asemenea, chiar si acest principiu in sine poate fi exploatat de catre actori de rea credinta pentru a pretinde neclaritatea unei situatii de moralitate clare, transante, facand apel in mod abuziv la rezonabilitate. Descrierea oricat de ampla a valorilor morale nu poate substitui imperativul utilizarii abilitatilor cognitive relevante pentru a judeca in mod veridic o situatie reala in toata complexitatea ei.

Principiile morale enuntate in aceasta sectiune constitue fundamentul constructului social si valorilor morale derivate ce vor fi discutate in continuare.

VALORI MORALE PROPRII AUTORULUI

Avansand pe ierarhia valorilor morale spre unele cu un grad sporit de complexitate, ce pot sta la baza unui construct social, sunt prezentate in continuare o serie de percepte (valori) pe care autorul le considera importante (sau chiar fundamentale) pentru o societate libera. Fiecare cititor va putea aprecia gradul in care este de acord cu ele (sau in care ii pasa de acestea). Important de remarcat este ca aceste norme vizeaza doar membrii societatii (grupul interior) si nu speculeaza cu privire la moralitatea compozitiei efective a ceea ce inseamna societate (e.g. neinterzicand efectiv tratarea anumitor forme de viata ca resurse, in masura in care nu sunt considerate membrii ai societatii).

Principalele valori morale ce caracterizeaza o societate libera (in sensul dat de autor) sunt:

- **Libertatea:** Inteles in principal in sensul asigurarii noninterferentei, al suveranitatii vointei individuale si colective reale, principiul libertatii impune anumite obligatii morale membrilor societatii, definindu-le zona de actiune permisa, in special prin restrangerea ei. Detaliile si amanuntele concrete ale normelor conexe libertatii constituie esenta distinctiei dintre o societate realmente libera (in opinia autorului) si una care este doar pretinsa a fi asa de diferite grupuri sau indivizi. O discutie amanuntita a acestui concept central al libertatii (inclusiv aprofundarea conceptelor de libertate fizica, noninterferenta, oportunitate si autodeterminare) face obiectul viitorului articol „Asupra Libertatii”. Pe moment, conceptul de libertate poate fi inteles intuitiv ca servind la prezervarea capacitatii de manifestare a individului, pazindu-l de interferente ilegitime (care adesea sunt efectuate prin recursul la forta).
- **Absenta uzului ilegitim de forta:** Uzul de forta este justificat doar in conditiile prezentelor norme morale. Uzul ilegitim trebuie sa nu joace un rol sesizabil in viata sociala (i.e. nu doar ca el sa nu existe, dar nici posibilitatea sa – e.g. amenintarea credibila – nu trebuie sa existe). El practic trebuie sa dispara din spectrul preocuparilor ordinare ale indivizilor in cea mai mare masura.
- **Absenta grupurilor fortate:** Capacitatea efectiva, de facto, a individului de a refuza sa adere la grupuri sau sa interactioneze social sau in orice fel cu alte persoane, in afara celor cu care doreste (si care consimt la aceasta). Astfel, in mod ideal, un individ ar trebui sa aiba capacitatea sa ignore complet orice abordare sau orice persoana nedorita. In functie de context, aceasta capacitate poate merge pana la efectiv a putea actiona ca si cum respectiva persoana sau abordare nu ar exista (i.e. nici macar nu ar trebuie sa fie nevoit sa ii raspunda sau sa ii recunoasca – „acknowledge” – prezenta).
- **Oportunitatea comunicationala universala:** Fiecare individ sau grup dispune de capacitatea efectiva, neingradita de a fi descoperit si a descoperi pe toti cei cu care vrea sa interactioneze si care la randul lor vor sau accepta acest lucru. De asemenea, indivizii au oportunitatea reala (mijloacele) de a se face corect

percepti in randul celorlalti (conform cu realitatea factica). Deciziile bazate pe asimetrie informationala sunt, astfel, imorale.

- **Libera asociere si dezasociere:** Acei indivizi care doresc sa se asocieze sau sa conlucreze au capacitatea neingradita de a face acest lucru, inclusiv prin stabilirea unor norme morale aditionale. Singurele limite care pot fi impuse, conform principiului libertatii, in acest caz vizeaza impiedicarea subminarii regimului social liber. Normele morale aditional impuse nu pot restrange sau elimina pe vreuna in cele prezente. Individul poate parasii un grup sau inceta o colaborare oricand, in temeiul *absentei grupurilor fortate*, chiar daca anterior a aderat de buna voie la el.
- **Universalitatea cunoasterii:** Toate informatiile despre realitate (in deosebi cele privind legile naturii) care sunt sau pot fi relevante din punct de vedere social sau moral (in acceptiunea subiectiva a oricarui individ) sunt universal disponibile si insusite adecvat de toti membrii societatii.
- **Oportunitatea exploatarei mediului:** Fiecare individ are capacitatea de a-si cauta, individual sau colectiv, fericirea asa cum o intelege el. Resursele naturale primare si derivate (e.g. bunuri industriale) trebuie astfel gospodarite social incat orice individ sa aiba capacitatea ca, *parasind societatea* (refuzand colaborarea cu ‚actuala ordine’), sa dispuna in aria sa de control de suficiente resurse pentru a putea construi, in timp, orice bun sau tehnologie altminteri existenta in societate. Nivelul de la care un individ ar porni ‚pe cont propriu’ reprezinta mostenirea individuala si ea caracterizeaza, printre altele, cat de mult timp si efort ar fi necesar pentru ca individul sa devina ‚independent’ de ceilalti (eventual formand o noua colectivitate) fara a se baza pe cooperarea acestora. Distributia eterogena a resurselor pe actuala planeta locuita de oameni, precum si caracterul unicat al unor produse face dificila indeplinirea intocmai a acestei norme. Ea se considera totusi indeplinita doar daca *un individ care are porni ‚pe cont propriu’ ar beneficia de suficiente resurse astfel incat fie singur, fie in cooperare consimtita cu altii, sa abia in mod credibil si probabil sansa de a dezvolta o comunitate la un nivel tehnologic asemanator celui din societate, intr-un timp rezonabil. Puterea reala, efectiva de a spune NU este o trasatura esentiala a moralitatii consimtamentului informat.* Fata de un individ care nu are in mod real varianta de a refuza cooperarea (si totusi de a beneficia de sanse morale de a supravietui sau prospera) obtinerea consimtamentului sau nu justifica moralmente interferenta. A inchide un om intr-o celula (sau stat) in care nu are acces la mancare (sau nu are voie sa o foloseasca sau sa isi cultive propria mancare) si a-i promite hrana doar in schimbul consimtirii sau cooperarii este moralmente echivalent cu a-i pune un pistol la tampla si a-l informa ca, daca nu se conformeaza, va fi impuscat. Aceasta practica nu il face mai putin liber si nu ii submineaza liberul arbitru (el poate inca decide sa moara) dar, din perspectiva prezentului context moral, consimtamentul astfel obtinut nu poate fi considerat liber. In situatia in care societatea nu asigura efectiv capacitatea unui individ „de a spune NU”, reguli mult mai stricte decat consimtamentul liber si informat se impun pentru ca o interferenta sa aiba un caracter moral.

- **Interese protejate:** Anumite interese ale individului, descrise in mod clar si exhaustiv sunt *interese protejate*, a caror incalcare de catre altii este imorala si, pentru a caror aparare individul poate recurge la forta (in anumite limite, de asemenea explicitate). Beneficierea de materializarea prezentelor norme morale reprezinta interese protejate. Controlul asupra sau capacitatea de uz exclusiv al unor resurse naturale sau derivate pot fi inglobate ca interese protejate de catre societate (e.g. dreptul de a folosi in exclusivitate locuinta).
- **Nici o relatie privilegiata:** Natura unei relatii dintre doi sau mai multi indivizii, inaurirea unuia asupra celuilalt sau orice alt mod de raportare reciproc nu constituie interes protejat pentru nici unul. Astfel, indiferent de natura sau durata unei relatii dintre indivizii, protejarea ei impotriva unor tentative legitime (i.e. care nu contravin prezentelor norme) de a o altera direct sau drept consecinta nu constituie interes legitim si nu poate justifica, sub nici o forma, incalcare a altor norme morale.
- **Egalitatea sanselor (sau competitia corecta):** Membrii societatii au capacitati efective de actiune pe parcursul vietii lor sanatoase comparabile. Astfel, ei vor avea o speranta de viata asemanatoare si vor fi, in medie, la fel de sanatosi. Esentialmente, ei dispun de acelasi timp biologic de care sa poata dispune dupa cum doresc. De asemenea, ei vor avea acces comparabil la informatiile stiintifice (in plus fata de faptul ca vor detine toate datele relevante ori de cate ori consimt la ceva) si capacitatea de a realiza propriile experimente. Aceasta norma morala nu impune ca oamenii sa aiba aceleasi capacitati intrinseci (e.g. inteligenta, forta de munca), nici la nastere nici ulterior (e.g. cineva se poate perfectiona in viata postnatala) si nici ca ei sa beneficieze de rezultate asemanatoare (i.e. unii pot avea mai mult succes ca altii). De asemenea, este admis ca indivizii sa porneasca cu o *mostenire individuala* diferita, in masura in care, cea a celui mai defavorizat individ nu contravine principiului oportunitatii exploatarei mediului.
- **Contracte:** In situatii exceptionale, indivizii pot decide sa isi coordoneze actiunile viitoare prin intermediul unui acord cu privire la ce sa faca (sau sa suporte) fiecare din ei. Prevederea contractuala cum ca, intr-o anumit situatie ipotetica viitoare, o anumita parte ar consimti in avans si ar renunta la o parte din drepturile ei morale nu este opozabila (nu este considerata consimtament). In principiu, incalcare a contractelor nu constituie o imoralitate grava, de natura a justifica o interferenta neconsimtita, ea putand produce efecte doar intre indivizii implicati in ele. Astfel, in genere, principalul prejudiciu suferit de un individ pentru incalcare a unui contract ar fi scaderea disponibilitatii celorlalti de a se angaja in contracte cu el (inclusiv prin acesul acestora la o evidenta – o baza de date – tinuta de ei sau de un tert). In cazuri exceptionale si explicit detaliate, se poate justifica interventia in cazul incalcarii unui anumit contract, dar doar in scopul acoperirii unor prejudicii efectiv suferite, a caror evaluare se bazeaza exclusiv pe efectele produse de contract fata de partea care l-a respectat, raportat la starea anterioara.
- **Caracterul temorar al consimtamentului:** Consimtamentul (chiar si informat si liber) poate fi retras dupa o perioada rezonabila de timp (autorul are in minte

maxim un an, in mod tipic) – i.e. nu se poate consimti aprioric la ceva a carei intindere temorală depaseste durata rezonabilă. Realitatiile se schimba si propriile valori si aspiratii se schimba de asemenea. Niciunui individ nu i se va putea pretinde sa respecte ad-literam un contract incheiat in urma cu mult timp. El va putea intotdeauna ,sa il rezilieze’. Ca atare, orice contract pe o durata mai mare decat cea rezonabilă, trebuie sa contina informatii despre efectele denuntarii unilaterale a sa de catre una din parti. Efectele rezilierii trebuie sa indeplineasca regula *concordantei* intre amploarea schimburilor sau prejudiciilor efectiv suferite ca urmare a mobilizării (e.g. un contract pe 10 ani pentru o statie spatială, reziliat in anul 2 va putea sa fie baza pentru a pretinde daune cel mult pana la valoarea bunurilor livrate SI a costurilor mobilizării pana la momentul producerii rezilierii [e.g. constructie de hambare, cladiri, R&D, etc.]; sub nici o forma nu vor putea fi pretinse in mod moral daune rezultate ca urmare a pierderii profitului sau a unui ,targ bun’).

- **Interferenta corectiva:** Societatea defineste mecanisme eficace si norme de actiune in cazul comiterii de imoralitati. In general, reactia prevazuta pentru o imoralitate trebuie sa contribuie la intarirea cadrului moral al societatii si prevenirea producerii de noi imoralitati. La nivelul actual de dezvoltare psihica al omului, reactia trebuie sa prevada si niste posibilitati de actiune pur punitive (care au rolul de a produce suferinta fara a preveni neaparat viitoare imoralitati) de care sa *poata* dispune persoana lezata prin imoralitate vis-a-vis de subiectul vinovat de producerea ei. Decizia daca aceste limite de actiune trebuie sa fie proportionale (e.g. „legea talionului”) sau nu este in afara scopului acestei norme. Important este ca persoana lezata moralmente sa aiba capacitatea de retributie asupra vinovatului (si sa o poata exercita daca doreste) astfel incat sa nu interiorizeze frustrari sau furie pe care sa le manifeste disproportionat sau imoral vis-a-vis de terti.
- **Tratamentul special al minoritatii:** Specia umana supravietuieste sub forma de colonie, fiecare individ avand o durata de viata finita. Aceasta realitate nu se preconizeaza a se schimba prea curand (chiar daca speranta de viata ar creste la 1000 de ani tot finita ar fi) asa ca se impune un tratament special asupra membrilor in devenire ai societatii. In particular minorii fara capacitate de exercitiu *nu se considera membrii ai societatii* pana la atingerea nivelului suficient de dezvoltare si cunoastere si aderării libere si consimtite la prezentele norme morale. Ei beneficiaza de protectii speciale si gardienii lor (e.g. parintii) sunt responsabili, in mare, pentru toate faptele comise de acestia (in mod asemanator cum un stapan este responsabil pentru comportamentul cainelui). Se impune asigurarea unui cadru adecvat dezvoltării armonioase si garantării intelegerii adecvate de catre viitorii membrii ai societatii a realitatii inconjuratoare si a prezentelor norme morale. In anumite cazuri acest cadru poate fi impus si in ciuda dorintei parintilor. Simpla calitate de a fi copilul unui membru al societatii nu garanteaza, in mod automat, acordarea acestei calitati copilului.

Principiile morale enuntate mai sus, precum si limitele lor efective pot face, in timp obiectul unor perfectionari de mai mica sau mai mare amploare. De asemenea, in decizia de colaborare pentru infaptuirea lor (sau simpla sustinere sau acceptare pasiva) este important de avut in vedere si faptul ca anumiti termeni, anumite idei, chiar daca pot parea transanti si categorici, adesea, in urma unei reflectii adecvate se pot descoperi a fi suficient de compatibili cu propriul context moral. Totusi, la esenta acestor principii morale, dupa ce a fost inteleasa pe deplin si ajustata la realitate, **se adera!** Autorul nu are (si nu poate avea) vreun argument moral superior care sa justifice de ce aceste principii ar fi mai potrivite ca altele. Poate doar sa spere ca, odata intelese, suficienti oameni vor rezona intern cu ele si vor dori materializarea lor.

Constructia efectiva a unui cadru normativ (constitutional si legal), a dezvoltarii unor structuri, sisteme si mijloace de stabilire a schemelor statale va tine cont de realitatea faptica, sociala, politica si militara si va urmari instaurarea unui cadru cat mai moral bazat pe situatia concreta din teren. Un cadru este apreciat ca fiind ,mai’ moral, in masura in care imoralitatile joaca un rol mult diminuat in viata sociala fata de altul (e.g. sunt mai rare SI posibilitatea producerii lor are o importanta scazuta in luarea deciziilor).

Exista si alte norme morale superioare pe care autorul le valorizeaza, dar care nu sunt neaparat relevante demersului de inginerie sociala la acest nivel. Ele tin de ceea ce autorul gaseste ca fiind ,bine’, ,potrivit’ sau ,placut’ la persoanele si grupurile din jurul sau si mai putin ce ar fi neaparat ,just’. Aceste valori morale suplimentare se situeaza in afara ariei de cuprindere a acestui articol, fiind mai degraba aplicabile anturajului pe care autorul il doreste.

INCHEIERE

In incheiere as dori sa prezint o ilustratie amuzanta despre unul din argumentele cel des utilizate de-a lungul istoriei pentru a justifica o pozitie morala si sa prezint doua citate relevante.

Ilustratia

Copyright-ul apartine sursei descrise in imagine, desi poza in sine exista in mai multe locuri pe internet.

<http://cdn.inquisitr.com/wp-content/moralhighground.jpg>

Primul citat: „Asta, mai presus de orice, cu tine insuti fii sincer!” (William Shakespeare)

Al doilea citat: „Oamenii sunt si mult mai morali si mult mai imorali decat se crede in general.” (Sigmund Freud)

Referinte

N.B.: Toate referintele catre Wikipedia au fost consultate in perioada 1 August – 1 Noiembrie 2012.

[1] — *Mircea Digulescu (2012 Mai b) – Despre Alegeri si Vot* - <http://reflectii-despre-societate.blogspot.ro/2012/05/despre-alegeri-si-vot-ii.html>

[2] – *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Evolution of morality* – http://en.wikipedia.org/wiki/Evolution_of_morality

[3] – *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Ethics* - <http://en.wikipedia.org/wiki/Ethics>

[4] – *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Moral psychology* - http://en.wikipedia.org/wiki/Moral_psychology

[5] – *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Moral responsibility* – http://en.wikipedia.org/wiki/Moral_responsibility

[6] – *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Ingroups and outgroups* – http://en.wikipedia.org/wiki/Ingroups_and_outgroups

[7] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Mens Rea* - http://en.wikipedia.org/wiki/Mens_rea

[8] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Mens rea#Model Penal Code* - http://en.wikipedia.org/wiki/Mens_rea#Model_Penal_Code

[9] – *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Taboo#Examples* - <http://en.wikipedia.org/wiki/Taboo#Examples>

[10] – Nirel, Ganderton et al. – *Answers.com – Deliberative democracy* - http://wiki.answers.com/Q/Did_the_monkey_banana_and_water_spray_experiment_ever_take_place

[11] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Trolley problem* - http://en.wikipedia.org/wiki/Trolley_problem

[12] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Plank of Carneades* - http://en.wikipedia.org/wiki/Plank_of_Carneades

[13] - *W.C. Crain. (1985) - Prentice-Hall. - Theories of Development, pp. 118-136* - <http://faculty.plts.edu/gpence/html/kohlberg.htm>

[14] - *Mircea Digulescu (2012 Mai a) – Asupra Puterii* - <http://reflectii-despre-societate.blogspot.ro/2012/05/asupra-puterii.html>

- [15] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Wikileaks* - <http://en.wikipedia.org/wiki/Wikileaks>
- [16] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Julian Assange#Allegations of sexual assault* - http://en.wikipedia.org/wiki/Julian_Assange#Allegations_of_sexual_assault
- [17] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – New York v. Strauss-Kahn* - http://en.wikipedia.org/wiki/New_York_v._Strauss-Kahn
- [18] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Inquisition* - <http://en.wikipedia.org/wiki/Inquisition>
- [19] – *The New York Times (agent media) – August 2012* - <http://www.nytimes.com/2012/08/20/us/politics/todd-akin-provokes-ire-with-legitimate-rape-comment.html>
- [20] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Criticism of the Federal Reserve* - http://en.wikipedia.org/wiki/Criticism_of_the_Federal_Reserve
- [21] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Id, ego and super-ego#Super-ego* - http://en.wikipedia.org/wiki/Id,_ego_and_super-ego#Super-ego
- [22] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – The Fox and the Grapes* - http://en.wikipedia.org/wiki/The_Fox_and_the_Grapes
- [23] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Evolution of morality#Primate sociality* - http://en.wikipedia.org/wiki/Evolution_of_morality#Primate_sociality
- [24] – *Gerald Wilkinson (1984) – Nature – Reciprocal Food Sharing in Vampire Bats* – <http://www.life.umd.edu/faculty/wilkinson/Wilkinson84.pdf>
- [25] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Pay it forward* - http://en.wikipedia.org/wiki/Pay_it_forward
- [26] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – OPEC* - <http://en.wikipedia.org/wiki/OPEC>
- [27] – *National Geographic (2003 Sep) - Monkeys Show Sense Of Fairness, Study Says* - <http://www.primates.com/monkeys/fairness.html>
- [28] - *Friederike Range et al. (2008) – Proceedings of The National Academy of Sciences of the USA - The absence of reward induces inequity aversion in dogs* - <http://www.pnas.org/content/early/2008/12/08/0810957105.abstract>
- [29] - *Marco Schmidt et al. (Aug 2012) – Journal of Association for Psychological Science - Toddlers Object When People Break the Rules* - <http://www.psychologicalscience.org/index.php/news/releases/toddlers-object-when-people-break-the-rules.html>

- [30] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Lawrence Kohlberg's stages of moral development - http://en.wikipedia.org/wiki/Lawrence_Kohlberg's_stages_of_moral_development
- [31] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Repetition compulsion#Later psychoanalytic developments - http://en.wikipedia.org/wiki/Repetition_compulsion#Later_psychoanalytic_developments
- [32] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Moral psychology#Moral Intuition- http://en.wikipedia.org/wiki/Moral_psychology#Moral_Intuitions
- [33] - Gordon Hodson et al. (Jul 2011) – *Psychological Science - Bright Minds and Dark Attitudes Lower Cognitive Ability Predicts Greater Prejudice Through Right-Wing Ideology and Low Intergroup Contact* - <http://pss.sagepub.com/content/23/2/187>
- [34] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Meme - <http://en.wikipedia.org/wiki/Meme>
- [35] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Meme#Transmission - <http://en.wikipedia.org/wiki/Meme#Transmission>
- [36] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Heinz dilemma - http://en.wikipedia.org/wiki/Heinz_dilemma
- [37] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Mirror neuron - http://en.wikipedia.org/wiki/Mirror_neuron
- [38] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Morality#Neuroscience - <http://en.wikipedia.org/wiki/Morality#Neuroscience>
- [39] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Moral psychology#Contemporary Thought of .22it.22 Theories - http://en.wikipedia.org/wiki/Moral_psychology#Contemporary_Thought_of_.22it.22_Theories
- [40] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Morality - <http://en.wikipedia.org/wiki/Morality>
- [41] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Milgram experiment - http://en.wikipedia.org/wiki/Milgram_experiment
- [42] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Stanford prison experiment - http://en.wikipedia.org/wiki/Stanford_prison_experiment
- [43] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Wishful thinking - http://en.wikipedia.org/wiki/Wishful_thinking
- [44] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Pecking order - http://en.wikipedia.org/wiki/Pecking_order
- [45] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia* – Duel - <http://en.wikipedia.org/wiki/Duel>

[46] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Ideological assumption* - http://en.wikipedia.org/wiki/Ideological_assumption

[47] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – News of the World phone hacking scandal* - http://en.wikipedia.org/wiki/News_of_the_World_phone_hacking_scandal

[48] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – G factor (psychometrics)* - [http://en.wikipedia.org/wiki/G_factor_\(psychometrics\)](http://en.wikipedia.org/wiki/G_factor_(psychometrics))

[49] - *Mircea Digulescu (2012 Ian) – Asupra Democratiei* - <http://reflectii-despre-societate.blogspot.ro/2012/01/asupra-democratiei.html>

[50] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Scientific method* - http://en.wikipedia.org/wiki/Scientific_method

[51] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Marcello Truzzi#22Extraordinary claims.22* - http://en.wikipedia.org/wiki/Marcello_Truzzi#22Extraordinary_claims.22

[52] - *Wikipedia, The Free Encyclopedia – Occam's razor* - http://en.wikipedia.org/wiki/Occam's_razor